

2023-04

jaargang 54
nummer 4
mei 2023

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

zaterdag 3 juni:
Algemene
Jaarvergadering
en Vrijdenkersdag
in Utrecht

Academisch
atheïsme

Nederlandse
identiteit:
een sprookje?

DVG op het
WWW:
Podcasts!

Spotten met de
uitvaart

In de eerste Vrijdenker van dit jaar hebben wij Paul Hopster herdacht, die op 29 november overleed. Hij begunstigde onze vereniging met een substantieel legaat. In verband daarmee wisselden op 21 april jl. zijn directe nabestaanden en twee van onze bestuursleden van gedachten in het “Wachtlokaal Eerste Klas” in het Amsterdamse Centraal Station. Op de foto v.l.n.r.: Renée Hopster-Arendsen de Wolff, Jeroen Hopster, Folkert Hopster, Stanley Bakker en Floris van den Berg.

Bezoek onze
website
devrijgedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorkant: Stadsbibliotheek van Stuttgart, Wikipedia

Achterkant: Stadsbibliotheek van Malmö, foto van
Maria Bobrova op Unsplash

Aankondiging van het Bestuur

Wijziging in de datum van de Algemene Jaarvergadering en de Vrijdenkersdag 2023

Beste leden,

Graag willen wij u laten weten dat de oorspronkelijke datum 27 mei van de Algemene Jaarvergadering (AJV) en de Vrijdenkersdag is veranderd vanwege Pinksteren, dat precies in dat weekend valt. Voor ons Vrijdenkers zijn religieuze dagen natuurlijk geen probleem, maar voor de te huren locaties wel, die zijn alle helaas dat weekend gesloten. De nieuwe datum van de AJV en Vrijdenkersdag is om deze reden **zaterdag 3 juni** geworden. Zet deze datum alvast in uw agenda! De evenementen zullen dit jaar weer gaan plaatsvinden in het **vergadercentrum Domstad te Utrecht**.

Algemene Ledenvergadering

Inloop: vanaf 09:30 uur

Tijd: 10:00 uur tot 12:30 uur

Lunch: 12:30 uur tot 13:00 uur (alleen voor leden die de AJV hebben bijgewoond)

De Vrijdenkersdag

Entree: vrij voor leden; € 15,- voor niet-leden

Inloop: vanaf 12:30 uur

Tijd: 13:00 uur tot 17:00 uur

Borrel: 17:00 uur tot 18:00 uur

De agenda voor de ALV en het programma van de Vrijdenkersdag zullen binnenkort per mail naar u toegezonden worden.

Eén van onze sprekers op deze dag zal zijn Petra Madelon de Graaf, schrijfster van de autobiografische roman *Deere* (boekentip!). Onze tweede gast zal zijn prof. dr. Johan Bijlsma, 'onze' hoogleraar van de Leo Polakstoel. En afsluitend zal Floris van den Berg zijn nieuwe boek *Het spook van woke* (boekentip!) presenteren.

Als wij van u nog geen mailadres hebben, laat ons dan uw mailadres weten! Stuur hiervoor een mail naar penningmeester@devrijegedachte.nl.

Wij hopen veel leden op de AJV en de Vrijdenkersdag te mogen verwelkomen.

Met vriendelijke groet,
Het Bestuur van De Vrije Gedachte

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 4 • mei 2023

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Podcasts van De Vrije Gedachte	<i>Bart Collard</i>	4
Spotten met de uitvaart	<i>Anton van Hooff</i>	6
Het sprookje van de Nederlandse identiteit	<i>Harry Ansems</i>	9
Het gedwongen celibaat 2: monniken	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	13
Wat, als (niet)?	<i>Anton van Hooff</i>	17
De vrijdenkers, <i>de Judenhetze</i> en Wagner	<i>René van Elst</i>	20
Er zijn geen christelijke waarden in onze samenleving	<i>Jeroen Janssen</i>	23
De Gezondheidsraad komt met achterhaalde adviezen	<i>John Vink</i>	24
Epiloog bij Pasen	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	26
Prager's Master's Program onder de loep	<i>Eelko de Vos</i>	30
Het academisch atheïsme van Herman Philipse	<i>Floris van den Berg</i>	32
De auteurs van dit nummer	<i>Redactie</i>	36

ERRATUM: Aan de binnenvoorkant van de cover van het aprilnummer is genoemd wie aanwezig waren bij de overhandiging van een prent aan Yoeri Albrecht. Hierbij is per abuis Annemarieke Jansen vermeld; dat moet zijn Annemarieke Otten. Excuus!

Alle 'overdosis'-slikkende anti-homeopathen hebben hun actie overleefd!

In het vorige nummer kondigde Jan Willem Nienhuys van Skepsis op deze plaats een actie aan tegen de homeopathie. De Stichting Skepsis en de Vereniging tegen de Kwakzalverij lieten op 10 april jl. een aantal vrijwilligers overdoses innemen van 'krachtige' C30 middelen bij het standbeeld van Multatuli (lid van de VtdK en erelid van De Dageraad!) in Amsterdam. Zij overleefden allen.

Een video van het gebeuren is te zien op YouTube:

<https://www.youtube.com/watch?v=GpPeGBKbir4>

Onze voorzitter Stanley Bakker was erbij en is als eerste aan het woord in de video.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Floris van den Berg
Bart Collard - secretaris
Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
Antonius Matthaeslaan 16
3515AS Utrecht
Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Herman Reimes
Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk (de opmaak van dit nummer en de twee vorige is gedaan door René van Elst)

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

door **Bart Collard**, secretaris van DVG

In de podcasts van De Vrije Gedachte (DVG) gaan Bart Collard en Floris van den Berg in De Balie in Amsterdam in gesprek met elkaar en allerlei gasten over vrijdenkersthema's. In De Vrijdenker van maart (cover voor en binnen) is hierover kort bericht.

Een podcast is een audioprogramma dat u kunt afspelen op elk gewenst moment. Het lijkt op een radioprogramma, maar elke uitzending wordt afzonderlijk gepubliceerd zodat u die op elk gewenst moment kunt beluisteren. Tegenwoordig wordt bij de grotere podcasts ook beeld opgenomen, voor wie het opgenomen gesprek ook wil bekijken. DVG komt ook aan die wens tegemoet. Op vrijdag 14 april is de eerste podcast van DVG gepubliceerd.

Op 16 februari 2023 zijn de eerste twee podcasts van DVG opgenomen. Onze voorzitter, Stanley Bakker, was daarin te gast en er werd gesproken over kwakzalverij en vrijdenken. Op 9 maart zijn er nog twee podcasts opgenomen, beiden in het teken van woke of het wokisme. Één aan de hand van het boek *Het Spook van Woke* door Floris van den Berg en één naar aanleiding van het boek *Wokeland* van Coen de Jong.

De podcasts zijn te beluisteren op allerlei audiostreamingplatforms en te bekijken (met video) op het Youtubekanaal van De Vrije Gedachte. Vanaf nu volgt er elke week op vrijdag om 16.00 uur een nieuwe podcast; op het platform Spotify kan het enkele dagen langer duren voor de podcast online staat.

De podcasts zijn op Youtube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingde-vrijegedachte4805/videos>

Daarnaast zijn ze op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06grumVR1DZQ?si=e514d8d-cdb31426d>

Als u zich 'abonneert' op de podcast en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zal onze podcast sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u ons helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze vereniging.

Ik wens u veel kijk- en luisterplezier toe!

door **Anton van Hooff**

Een van de redenen dat ik mijn lijk laat versnijden, is zo mijn nabestaanden te vrijwaren voor heel wat gedoe: regel met uitvaartondernemers in wier treurige ogen het euroteken staat: het afspreken van toespraken... cake bij de koffie of toch wat anders?... een gedenksteen met rake tekst^[1]... uitstrooien van de as of in een urn? Het overlijdensbericht met het obligate 'zorgzame vader' hoeft van mij ook niet. Ik zal een e-mailtje klaarmaken dat ik uit de adreslijst geschrapt kan worden.

In de laconieke houding tegenover de uitvaart bevind ik mij in goed klassiek gezelschap, namelijk dat van de satiricus Loukianos (Latijn: Lucianus; ca 125-180). Hij spotte met allerlei antiek cultuurgedoe, waaronder de excessieve funeraire tradities.

In *Over rouw* merkt Loukianos op dat zowel de rouwende als de gestorvene een enorme klap hebben gekregen. Dat is toch niet waar: de dode is er in alle opzichten beter aan toe, bevrijd als hij is van alle zorgen in de strijd om het bestaan. Hij gaat naar de onderwereld, die men volgens de gangbare opvatting kan binnengaan na het oversteken van een rivier.

Waarom veergeld meegeven?

Daartoe moet men wel een muntje in de mond van de gestorvene leggen als veergeld voor Charon. De traditie was zo hardnekkig dat christenen later in de mond van de dode een stukje heilig brood, het lichaam van Christus, legden als *viaticum*, reisgeld. Maar welke valuta geldt daar beneden eigenlijk, vraagt de heiden Loukianos. Bovendien, lijkt niemand te bedenken dat het slimmer zou zijn geen geld mee te geven zodat de veerman het overzetten zou weigeren en de dode in het leven zou terugsturen?

Die truc werd door de arglistige Sisypheos toegepast toen hij zijn vrouw verbood hem een muntje voor Charon mee te geven. Gearriveerd aan de veerplaats beklagde hij zich huichelachtig over de 'nalatigheid' van zijn vrouw. Onderwereldgod Hades liet hem naar de bovenwereld terugkeren om de zaak even te regelen, maar hij kwam natuurlijk niet terug. Ten slotte bracht de god Hermes, de Zielengeleider, Sisypheos over naar de onderwereld. Daar moest hij eeuwig een rotsblok tegen een helling rollen, dat terugviel als hij praktisch boven was.

Gelijk in de dood

In de satire *Hellevaart* laat Loukianos een schoenmaker zonder munt aan de oever van de onderwereldsrijvers verschijnen. De armlastige ambachtsman is bereid over te zwemmen, want als dode kan hij toch niet verdrinken. Hij wil gewoon zo gauw mogelijk in de onderwereld zijn, want anders dan de rijken kijkt

hij niet terug op een leven in weelde. Toen de schikgodin hem toeknikte dat zijn tijd gekomen was, gooide hij prompt zijn gereedschap neer en voegde zich gretig bij de stoet die naar de onderwereld ging. Alles daar was naar zijn gading: gelijk respect voor iedereen, geen verschil met de medemens, geen schuldeisers of belasting-ambtenaren, geen kou lijden in de winter, geen ziekte, geen afranseling door de machtigen. 'Vrede voor allen en de verhoudingen zijn omgekeerd. Wij armen lachen en de rijken jammeren.'

Rouwmisbaar

In *Over rouw* gaat Loukianos door met de gewoonten bij een uitvaart. Alsof er niet genoeg water in de onderwereld is, wast en zalf men het lijk om de stank tegen te gaan. Men bekranst de doden met bloemen van het seizoen en baart hen op in een schitterend gewaad, natuur-

Zielengeleider Hermes voert een overleden vrouw naar de boot van Charon; bovenaan gevleugelde zieltjes

Begrafenis van Prinses Wilhelmina, 1962

lijk om te voorkomen dat ze onderweg kou lijden en ongekleed voor de driekoppige hellehond Kerberos verschijnen.

Dan volgen de jammerklachten: gekrijs van vrouwen en bij iedereen tranen, kloppen op de borst, haar uitrukken en tot bloedens openkrabben van wangen. Ook wordt wel kleding opengescheurd en as op het hoofd gestrooid. De levenden zijn er ellendiger aan toe dan de dode. Want zij rollen

Verzorgen van de dode

telkens over de grond en bonken met hun hoofd op de vloer, terwijl hij er prachtig en overdadig bekranst bij ligt, verheven als voor een optocht.

Deze tonelen doen denken aan de krijsende vrouwen in het Midden-Oosten. Wat kleding betreft pleegt de dode er op zijn paasbest bij te liggen. De nabestaanden verschijnen in ingehouden kledij; frivole jurkjes zijn uit den boze.

Jeremiërende vader

Dan begint in Loukianos' beschrijving de berooide vader met zinloze jammerklachten. Hij somt alles op wat zijn zoon mist, alsof die er nog naar taalt.

Ach, al dit tragische gedoe is louter en alleen bedoeld om indruk op de toeschouwers te maken. Stel je voor dat de zoon even verlof kreeg van de onderwereldautoriteiten om zijn vader toe te spreken. Hij zou ongetwijfeld een halt toeroepen aan het gejeremieer van zijn ouders. Was het geen zegen dat hij niet hoefde te leven tot hij een oud wrak was? 'Kunnen jullie een levensgenot bedenken waarvan we in de onderwereld verstoken zijn?'

Vrij zijn van honger en dorst is toch te verkiezen boven vlees en drank, niet? Wat heb ik aan een bekraste kolom op mijn graf? Wat denk je te bereiken door er wijn over te gieten? Denk je dat het helemaal tot de onderwereld doorsijpelt? Offerdieren stijgen in de vorm van rook hemelwaarts. Ik zou allang in schaterlachen zijn uitgebarsten over wat jullie deden en zeiden, als de bandage en de doeken die mijn kaken afknijpen, het niet verhinderden.'

Gedenken

Tombes, piramides, grafstenen en opschriften waren overbodig en leken wel kinderspel. Niettemin hielden sommigen wedstrijden bij het grafmonument en spraken bij de gedenktekens lijkredes uit als het ware pleitend of getuigend bij de rechters beneden ten behoeve van het lijk. 'Deze en nog veel lachwekkender dingen dan die kan men aantreffen bij rouw omdat de meesten de dood als het grootste kwaad beschouwen,' zo beëindigt Loukianos zijn tirade. Deze antieke Lubach verdient het postume erelidmaatschap van *De Vrije Gedachte*; wat zou hij om dit loze gebaar gelachen hebben

[1] Ik zou gewild hebben: VIXI, ik heb geleefd, met de nuance van het Latijnse perfectum dat het afgelopen is en de ondertoon dat ik er het beste van gemaakt heb.

Genua, Campo Santo; treurende familie rond doodsbed, 19de eeuw

Sisyphos, beeldhouwwerk Krakau

Grafsteen met gaten voor plengoffers voor de dode

Rouwende vrouwen – let op de aanduiding van borsten

Rouwmisbaar

Het sprookje van de Nederlandse identiteit

door *Harry Ansems*

In een toespraak op 24 september 2007 waagde een onbevange(n) (toen nog) prinses Máxima te zeggen: "De Nederlandse identiteit? Nee, die heb ik niet gevonden." Natuurlijk buitelden in de vaderlandse pers veel zogenaamde politieke deskundigen onmiddellijk over elkaar heen om haar voor deze uitspraak te kapittelen, maar eerlijk gezegd is het volgens mij een van de beste uitspraken van onze prinses/koningin die zij tot nu toe gedaan heeft. Het is bovendien toch altijd interessant om te weten hoe van buiten de Nederlandse grenzen tegen de Nederlandse identiteit wordt aangekeken. Máxima is immers afkomstig uit een buitenlandse cultuur en was toen zeker nog niet besmet met het (klein)burgerlijke Nederlandse superioriteitsgevoel, dat de blik op de eigen hoedanigheid nog wel eens flink wil vertroebelen.

Maar eerst moeten we vaststellen wat onder onze *nationale identiteit* moet worden verstaan, zodat daar geen misverstanden over zijn. De meeste woordenboeken geven dan aan dat daaronder verstaan moet worden de identificatie ofwel de vereenzelviging die de inwoners hebben met het typische karakter van hun eigen land. De letterkundige professor Herman Pleij is (net als Máxima) niet erg gelukkig met het begrip Nederlandse identiteit. Hij spreekt liever over *collectieve mentaliteiten met een lange traditie*. Hij geeft dan een aantal voorbeelden die toch wel als typisch Nederlands beschouwd kunnen worden. Zo heeft het sobere vlakke landschap er volgens hem door de jaren heen toe geleid dat *de kop boven het maaiveld uitsteken* algemeen als ongewenst wordt beschouwd. Er is een sterke opvatting bij de Nederlander om iedereen als gelijke te beschouwen. Eenvoud is troef. "Doe nou maar gewoon." Regeringsleiders horen niet in dure auto's te rijden, maar moeten liefst gewoon op de fiets rijden. Topsporters worden wel vereerd, maar worden pas echt geliefd als zij met een plaatselijk accent praten en ook eens over hun woorden struikelen en daarbij een traan kunnen laten. Kleding hoort niet extravagant te zijn, maar hoort juist eenvoud en nederigheid uit te stralen. N.B. Nu snap ik zelf ineens waarom zoveel Nederlanders er genoeg in hebben om in ongewassen truien, kapotte spijkerbroeken, lelijke korte broeken of afgetrapte sportschoenen rond te lopen.

Maar om niet te verzanden in allerlei discussies (Nederlanders houden daar overigens wel van) is het vanuit praktisch oogpunt beter om hierna eens op een rijtje te zetten wat een overgrote meerderheid van de Nederlanders toch zelf beschouwt als kenmerkende voor de doorsnee Nederlander. De voorbeelden zijn enigszins willekeurig gekozen en geven ook geen volgorde van belangrijkheid aan.

Het Oranjegevoel

Het zogenaamde Oranjegevoel heeft nog steeds te maken met onze traditionele gehechtheid aan het huis van Oranje-Nassau. Het uit zich in massale

oranje verkleedpartijen bij belangrijke sportwedstrijden, bij massale viering van koningsdag en niet in de laatste plaats bij het ontkennen of niet willen weten van de vele blunders van het koninklijk huis door de eeuwen heen. Waar komt dit fanatisme eigenlijk vandaan?

Dan moeten we even terug in de tijd. Het aloude fundament waarop het erfelijk koningschap van het Oranjehuis berust is godsdienst!! Nog steeds begint elke wet met de aanhef: Wij Willem Alexander *bij de gratie Gods enz...* En inderdaad kunnen we er niet omheen dat het erfelijk koningschap in 1815 met veel enthousiasme aanvaard werd, niet alleen door de adellijke en burgerlijke elite maar vooral ook door het "gewone volk", omdat men ervan uitging dat de Oranje-vorsten door speciaal ingrijpen van God aan ons toegezonden waren. Vandaar natuurlijk dat Nederland in de loop van de verdere geschiedenis helemaal geen oog had voor de totale incompetentie van de meeste van de door God aan ons gezonden vorsten. Lees het zorgvuldig gedocumenteerde boek van onderzoeker Gerard Aalders: *Oranje Zwartboek* (2020). Zelfs de alom bejubelde koning Willem I had

vooral financieel eigenbelang op het oog. Hij deed aanvankelijk ook wel goede zaken voor het Nederlandse bedrijfsleven, maar liet het land bij zijn afscheid door vermenging van privé belangen en landsbelangen toch in financiële chaos achter. Waar komen we dit bij zijn vorstelijke nakomelingen nog meer tegen?

Tegenwoordig wordt de ingrijpende hand van God door de Oranje-aanhang meestal wat anders geformuleerd. Het zou nu meer gaan om de rijke tradities van het Oranjehuis en de speciale verbondenheid met het Nederlandse volk. Wat dit laatste betreft; de weinige smaakmakers van het Oranjehuis kenden juist geen verbondenheid met Nederland. Willem de Zwijger was al een buitenlander en sprak niet eens de Nederlandse taal. Andere veel geroemde smaakmakers waren de allochtonen Anna Paulowna, Emma van Waldeck-Pyrmont, Bernhard (!), Claus en Máxima.

Als er dan toch iets over de Nederlandse identiteit in dit verband genoemd mag worden is het wellicht de volstrekte ongeïnteresseerdheid in de eigen geschiedenis. Wellicht heeft ons matige onderwijs hier mee te maken. Zie hierna. Tevens blinkt de doorsnee Nederlander ook bepaald niet uit in kennis over het buitenland.

Alom wordt gezegd dat een eventueel presidentschap net zo duur zou zijn als het koningschap. Maar waar moeten we dan aan denken? Toch niet aan de ongelimiteerde kosten van het Russische of Amerikaanse presidentschap. Nederland zou als vervolg op het koningschap zeker kiezen voor een ceremonieel presidentschap als in Duitsland en Oostenrijk. Die presidenten hebben niet de beschikking over een drietal door de staat onderhouden luxe ingerichte paleizen met een keur aan bedienden en daarnaast nog het bezit van uitgestrekte kroondomeinen en een uitgebreide staf aan beveiligingspersoneel voor de gehele familie.

Ons goede onderwijs

De algemene overtuiging in Nederland is al heel lang dat wij zouden uitblinken in goed onderwijs. Onze huidige politici beroepen zich daar nog steeds op. Maar hoe is

het dan te verklaren dat op topniveau veelbelovende studenten, zoals eerder al Frans de Waal en Robbert Dijkgraaf onmiddellijk naar Engelse of Amerikaanse universiteiten "vluchten", zodra dat maar enigszins mogelijk is. De huidige bijna verplichte verengelsing van het hoger onderwijs doet ook niet veel goed aan de kwaliteit van het onderwijs. Docenten en studenten klagen steen en been dat de finesses van veel vakken toch niet zomaar in het Engels zijn om te zetten. Ook zijn er al decennia steeds grotere problemen met allerlei modieuze vormen van projectonderwijs, dat bij de besturen van de grote onderwijskoepels vooral favoriet is omdat het veel minder (financiële) inzet vereist aan college- en lesuren. Toppunt van bestuurlijk onbenul is blijkens een recent artikel in de Volkskrant (24-2-2023) toch wel de invoering van de zogenaamde *Hill* methode ofwel *High Impact Learning that Lasts* (toe maar), een "uitvinding" van een hooggeleerde Belgische crimineel, naar achteraf bleek. Het bestuur van een van de grootste koepels van hogescholen denkt hier goede sier mee te maken. De methode blijkt kortweg in te houden: Afschaffing van alle lessen, afschaffing van alle tentamens, docenten zijn alleen nog nodig als rondlopend "coach" waarbij hun vakkennis niet belangrijk meer is. Het motto is: Laat de studenten maar zoveel mogelijk hun eigen gang gaan, daar worden ze zelfstandig van.

En in het lager onderwijs zien we eveneens een absolute neergang van het niveau. Docenten (slecht betaald overigens) hebben zelf de grootste moeite met de eenvoudigste beginselen van rekenen en taal. Bijna 20.000 leerplichtige Nederlandse kinderen zitten thuis vanwege allerlei problemen, zoals hoogbegaafdheid of privé beslommeringen, waar de schooldirecties zeggen geen tijd voor te hebben. Maar ondertussen worden wel immigrerende kinderen met grote cultuur- en taalproblemen zonder enig voorbehoud massaal in ons onderwijs toegelaten.

Was het dan in vroegere eeuwen allemaal zo veel beter met ons onderwijs? Nee zeker niet. Het hoger onderwijs was er alleen voor de rijke elite. Studenten konden al feestvierend de nodige diploma's krijgen. Vergelijk het maar met de leden van de koninklijke familie, van wie algemeen bekend is dat zij ongeacht hun inspanningen toch wel de nodige (ere)doctoraten krijgen. Het lager onderwijs was er eertijds natuurlijk ook nog, maar dat was niet verplicht en vooral bedoeld om de jeugd met behulp van de vereiste afranselingen koest te houden. Typisch Nederlands was wel dat wij van oudsher vooral uitblonden in theologie-onderwijs. Dat leverde heel wat bevoegen dominees op, maar ook heel veel maatschappelijke conflictstof. Bijvoorbeeld over de vraag of de slang in het Aards Paradijs wel of niet woordelijk met Eva had ge-

sproken had. Daar zijn hele kerkscheidingen door in gang gezet. En onder leiding van oorlogsprins Maurits werd de bekwame raadspensionaris Johan van Oldenbarneveld ter dood veroordeeld nadat hij voor een andere godsdienstige richting had gekozen dan de prins zelf. Maar natuurlijk heeft Nederland ook wel een aantal beroemde geleerden afgeleverd, waaronder ook nobelprijswinnaars. De vraag is alleen of dat dankzij of ondanks onze onderwijssystemen kwam. Uit verreweg de meeste levensbeschrijvingen van onze beroemde geleerden komt naar voren dat zij het vooral moesten hebben van financiële ondersteuning door familie, van wilskrachtig doorgezette zelfbedachte experimenten en goede contacten met buitenlandse collega's.

"Wij" zijn goed in sport

De sportbeoefening in Nederland nam eigenlijk pas een aanvang tegen het einde van de 19e eeuw. Dat was geheel de verdienste van sportvader des vaderlands **Pim Mulier**, die na een verblijf in Engeland sporten als atletiek (1878), hockey en voetbal (1886) introduceerde.

Ook was hij grondlegger van de eerste Elfstedentochten (1909). We konden toen nog niet spreken van volkssporten. Nederland was relatief laat. Sport was bij ons aanvankelijk nog echt voor de rijkere elite. Het "gewone" volk had al moeite genoeg om met hard en lang werken het hoofd boven water te houden. In het begin van de vorige eeuw begonnen echter ook bedrijven, zoals Philips, het belang in te zien van sport en ontspanning voor hun werknemers. Er werd geld vrijgemaakt voor de aanleg van sportvelden. Door het organiseren van competities kwam er vervolgens ook belangstelling voor topsport.

Topsport heeft heel veel, zo niet alles, met geld te maken. Zeker tegenwoordig is topsport niet bestaanbaar zonder financiering door overheden en bedrijfsleven. Gelukkig kon Nederland als redelijk welvarend land daarbij goed meekomen in internationaal verband. Het gevolg is dat veel Nederlanders te pas en te onpas naar voren brengen dat "wij" het zo goed doen voor voor een klein land. Dat mag wel zo zijn, maar als we echt eerlijk zijn, dan moeten we vaststellen dat wij Nederlanders vooral uitblinken in *het praten over sport*. Daar kan geen enkel land tegenop. Menig amateursporter kan na een simpel voetbal- of

tenniswedstrijdje nog urenlang thuis of in de kantine napraten over zijn verrichte prestaties. Ook golfers schijnen daar bijzonder goed in te zijn. Maar helemaal bijzonder wordt het wanneer ons een belangrijk voetbaltoernooi te wachten staat. Al weken of soms zelfs maanden tevoren worden hele TV-avonden gevuld met voorbeschouwingen en analyses van "deskundigen". De beoogde bondscoach is intussen heel wat meer tijd kwijt aan interviews en persconferenties dan aan zijn eigenlijke taak, het trainen van de selectie. En natuurlijk telt ook de mening van de gewone man of vrouw zwaar mee. De marktkoopman en de voorbij wandelende huisvrouw dienen ten overstaan van de

TV-reporter regelmatig hun bijdrage te leveren aan prognoses en tactische tips. Niet dat die prognoses, ook van de deskundigen, ooit uitkomen, maar daar gaat het kennelijk niet om. We zijn met z'n allen toch maar goed met sport bezig. Geen enkel buitenland kan ons wat dat betreft evenaren.

Een geheel andere vraag is of we vergeleken met andere landen inderdaad een sportief volkje zijn. Daar is

niets van gebleken. In veel andere landen worden er al vroeg in de morgen op straat of in parken gymnastiek oefeningen gedaan. In Nederland word je dan voor gek versleten. In het woon-werkverkeer zitten we wel vaak op de fiets, maar alleen als het mooi weer is en omdat we anders niet door het drukke stadsverkeer kunnen. Veel liever gaan we per auto naar de postbus of naar de buurtwinkel. En intussen neemt obesitas, ook bij de jonge generaties, flink toe.

Natuurlijk brengt ons land van tijd tot tijd ook wel fenomenale topsporters voort, zoals Johan Cruyff, Max Verstappen en Femke Bol, maar dat zegt niets over de rest van de bevolking. Elk land heeft zo wel zijn uit-schieters.

Wij Nederlanders zijn open en direct

In het verre verleden al hadden buitenlandse diplomaten en handelsreizigers een mening over Nederlanders, die lang niet altijd gunstig was. Bij thuiskomst verhaalden zij in geuren en kleuren over een op klompen lopend volk met bot en lomp gedrag.

Zo erg is het tegenwoordig niet meer, maar toch vallen Nederlandse toeristen nog wel op in het buitenland. Daar staan Nederlandse toeristen bekend als “wel erg direct”, althans volgens degenen die er ook nog wat aan kunnen verdienen. Maar volgens veel andere buitenlanders vallen Nederlanders vooral op door slechte kleding en onaangepast gedrag. Daar zijn wij het natuurlijk niet mee eens, want zelf ervaren wij ons als open en vooruitstrevend. En als men ons gierig vindt, dan bedoelt men

natuurlijk dat wij zuinig zijn en goed met geld kunnen omgaan. Een andere minder gunstige eigenschap waarom Nederlanders bekend staan is de spreekwoordelijke bemoeizucht. De Engelsen spreken over de *dutch uncle*, dat is de man die voortdurend met het opgeheven vingertje rondloopt om steeds weer gevraagd of ongevraagd uit te leggen hoe allemaal in elkaar zit. Een filosoof merkte eens op: “Een man die voortdurend met het opgeheven vingertje rondloopt, heeft maar weinig tijd over om te zien hoe de wereld om hem heen werkelijk in elkaar zit.” Kunnen we hier misschien toch spreken over cultureel verankerde dominee-genen?

Tot slot ben ik het wel met Máxima en Herman Pleij eens dat je niet zo gauw moet spreken over een nationale identiteit. Beter is het te spreken over *collectieve mentaliteiten met een lange traditie*, zoals de verering van het Oranjehuis, de onderwijstraditie of de dominees-mentaliteit. Dat heeft het voordeel dat je ook nog eens nationale gedragingen *met kortere tradities* in beeld kunt brengen. En juist daar is Nederland heel goed in. Als een of andere carnavalsprins op TV heeft verkondigd dat je bij elk feest iedereen 3 maal behoort te kussen, dan zitten we daar weer voor minstens een paar jaar aan vast. Enige decennia terug behoorden vrouwen, jong of oud, op het strand met ontblote borsten rond te lopen. Mode is mode, daar kun je niet zomaar vanaf. Hebben we ook al weer gehad. Erger kan ook nog: Al een aantal jaren zijn we verplicht vuurwerk af te steken bij de jaarwisseling. Als je niet meedoet, ben je niet stoer en in elk geval heel ongezellig.

Het gedwongen celibaat 2: monniken

door *Jan Willem Nienhuys*

Past het verschijnsel celibaat in de visie dat georganiseerde religie in wezen een verdienmodel is voor de religieuze leiders? In deel 1 van deze serie (Voorspel) zagen we dat de christelijke kerk al vroeg elementen uit andere religies kopieerde, meer in het bijzonder het idee van priesters die offers brengen en die dus rein moeten zijn, dus zich onthouden van seks. De kerkelijke vrouwenhaat had echter een tweede religieuze motor, namelijk de opkomst van de monniken.

Wie zich zichtbaar opoffert voor een of ander doel krijgt veel respect, dat is het idee. Dat idee ziet men in allerlei vormen bij tal van religies. Meer naar het oosten waren er allang hindoeïstische en boeddhistische monniken. Dat waren personen die eenvoudig leefden, zich onthielden van vlees, alcohol en seks, en die vaak hun kostje bij elkaar moesten bedelen. Het is goed mogelijk dat de christelijke monniken en nonnen ontstonden als imitatie van oosterse praktijken. Religies nemen wel vaker succesrecepten van elkaar over.

In het westen waren er echter ook ascetische tradities. Bij de joden waren er de Essenen. Als we Philo van Alexandrië mogen geloven, waren er zogeheten therapeutae in de buurt van Alexandrië. In het 'Oude Testament' (de joodse Tenach) staat echter niets over levenslang ascetisme of maagdelijkheid. De stoïcijnse filosofie en de cynici (volgelingen van Diogenes) uit de hellenistische cultuur predikten ook onthechting.

Opgemerkt moet worden dat deze ascetische praktijken al in het vroege christendom de kop opstaken. Paulus vond, getuige Kol. 2:20–23, het maar waardeloze en zelfbedachte godsdienst. De evangeliën werden ruim na Paulus geschreven. Marcus 10:29 (en daarvan overgeschreven Matth. 19:29)

F. Murray Abraham en Sean Connery als monniken in de film 'The Name of the Rose'.

spreekt lovend over de bereidheid huis, vader en moeder, broers en zusters te verlaten vanwege het Koninkrijk Gods. Bij Lucas (18:29) worden ook nog vrouw en kinderen genoemd. Analooq Matth. 10:37 en Luc. 14:28. Dat was voor latere generaties een aansporing tot ascetisme en celibaat.

Er waren omstreeks het begin van onze jaartelling allerlei varianten van een leer die inhield dat mensen een onstoffelijke ziel hadden die gekerkerd was in het lichaam, wat tot minachting voor lichamelijke noden inspireerde. Dat is net wat anders dan de oosterse leer dat te grote gehechtheid aan het aardse plus medeverantwoordelijkheid voor aangericht leed maakt dat men het leven nog een keer moet overdoen en dat men moksha (opgaan in het nirvana) niet kan bereiken, maar de praktische uitwerking in het bestaan van de eenzame kluizenaar of monnik in een klooster is vergelijkbaar.

Zelfcastratie

De monniken kwamen einde derde eeuw op. Een van de vroegste monniken was Antonius (251–356). Hij leefde eerst als kluizenaar, dus een eenzaam levende asceet. Dat was in Egypte, in de woestijn ten oosten van de Nijl. Daarna voegden zich meerdere gelijkgestemden bij hem. Er is wel geopperd dat toen er niet zoveel martelaars meer waren, het ascetische leven van de monniken de bewondering van de gewone gelovigen naar zich toe trok, te meer daar al vanaf de derde eeuw geklaagd werd dat bisschoppen met list en bedrog naar rijkdom en macht streefden.

Het eerste echte klooster werd gesticht door Pachomius (292–348) en wel rond 317. Niet lang daarna telde dit klooster 1400 monniken en elders in Egypte waren er vele duizenden meer, ook nonnen. Heel wat van die kloosterlingen waren vooral gecharmeerd van het idee niets te hoeven doen voor de kost. Simeon de pilaarheilige (389–459) was een extreem voorbeeld van hoever de ascetische levensstijl kon gaan.

Alcohol is bepaald geen eerste levensbehoefte, en mensen kunnen best een plantaardig dieet volhouden (sommige kluizenaars waren zelfs afkerig van gekookt voedsel). Maar de evolutie heeft honderden miljoenen jaren geleden, misschien nog voor planten en dieren hun eigen weg gingen, onze verre voorouders voorzien van de mogelijkheid van seksuele replicatie met bijbehorende genenhusseling, die om onduidelijke reden (aanpassingsvermogen? betere immuniteit?) een succesrecept was. Mensen hebben een diepe drang tot procreatie, daardoor is langdurige seksuele onthouding moeilijk. Jonge mannen krijgen spontaan erecties en zaadlozingen en bijpassende gedachten. Degenen die hun geloften ernstig namen, hadden het daar te kwaad mee, en een van de oplossingen (voor mannen) was dat ze vrouwen gingen vermijden en zelfs als duivels gingen beschouwen. Ze maakten er een punt van dat Eva de vrucht van de boom der kennis

had gegeten en dus de schuld was van alle ellende in de wereld. Sommigen gingen over tot zelfcastratie. Een natuurlijk gevolg van vrouwenhaat is afwaardering van het huwelijk.

De monniken en kluizenaars waren geen priesters, maar de bewondering van de gelovigen leidde er van lieverlede toe dat ze tot priester of bisschop werden gewijd, terwijl ze monnik bleven en hun afkeer van vrouwen behielden.

Elvira

De allereerste seksuele restrictie voor priesters dateert van omstreeks 305. Toen was er in het zuiden van Spanje een bijeenkomst (synode) van de plaatselijke geestelijken. Er waren 19 bisschoppen aanwezig in Elvira (3), onder meer Hosius van Corduba, die waarschijnlijk op een hele zwakke strengere bepalingen had aangedrongen. Canon 33 (4) zei dat geestelijken vanaf de rang van diaken geen seks met hun vrouwen mochten hebben. De vrouwen van de priesters die zich daaraan hielden, zullen dat vaak betreurd hebben, getuige canon 65 (die later vaak herhaald werd), die levenslange excommunicatie voorschreef voor priesters die overspel van hun vrouw accepteerden. In latere jaren werden ook priestervrouwen vervloekt die na een samenlevingsverbod met een ander trouwden.

Nicea

Sommige andere dergelijke synodes en concilies maakten analoge bepalingen. Het beroemde concilie van Nicea (325) – het eerste algemene concilie – nam een bepaling aan die vaak verkeerd is opgevat. Al in de tweede eeuw was er een overdreven waardering voor maagdelijkheid, en kwam het in de mode dat jonge vrouwen een gelofte van maagdelijkheid aflegden en dan een ‘geestelijk huwelijk’ aangingen, lees gingen samenwonen met geestelijken die evenzeer seks hadden afgezworen. Deze godgewijde maagden stonden midden in de maatschappij en waren niet zo preuts als de mythische godin Artemis (5). Ze frequenteerden de (gemengde) publieke baden, iets wat Cyprianus in zijn boek *Over de kledij van maagden* (249) overigens afkeurde.

Ze werden *extraneae* of *subintroductae* of *syneisaktōi* genoemd en sliepen soms zelfs in hetzelfde bed als hun partners in maagdelijkheid, om te laten zien hoe goed zij zich konden beheersen. Dat ging natuurlijk regelmatig mis als het niet al van aanvang af pure schijnheiligheid was, en deze praktijk werd in canon 3 van Nicea verboden. Voortaan mochten alleen moeder, zuster of tante inwonen bij geestelijken, of ‘personen die verheven zijn boven elke verdenking’. Niets over echtgenotes of een verbod op huwelijkse seks of zelfs een verbod om te huwen (dat is later, zelfs tot in onze tijd verkeerd begre-

Het concilie van Nicea, Byzantijns fresco in de Sint Nicolaasbasiliek in Demre, Turkije

pen). Het verbod gold voor alle geestelijken vanaf de allerlaagste rang, ook degenen die het altijd toegestaan was te trouwen, zoals acolieten en kosters. Daaruit blijkt duidelijk dat het verbod niet sloeg op wettige huwelijken. Integendeel, naar verluidt bepleitte de eerder genoemde Hosius, concilievoorzitter en adviseur van keizer Constantijn, wel een huwelijksverbod, maar de algemeen gerespecteerde Egyptische monnik-bisschop Paphnutius zou zich daar met succes krachtig tegen verzet hebben. In die tijd waren vele priesters en ook bisschoppen gehuwd, en sommigen zelfs, ondanks het advies van Paulus, al voor de tweede keer.

De kerkvaders van de vierde eeuw lieten zich allemaal lovend uit over seksuele onthouding en maagdelijkheid. Die vonden ze beter dan de huwelijkse staat. Sommigen, met name Eusebius (ca. 260–340), Ambrosius (339–397), Hieronymus (347–420) en Cyrillus van Alexandrië (ca. 377–444), vonden dat gehuwde geestelijken (diakens, priesters, bisschoppen) zich permanent van seks dienden te onthouden. Hieronymus constateerde overigens dat tot zijn spijt veel priesters gehuwd waren en kinderen verwekten. Dat gebeurde volgens hem omdat er niet genoeg ongehuwden waren die geschikt waren om priester te worden. Tal van bisschoppen stelden ook waardeloze familieleden tot priester aan. Ook merkte Hieronymus op dat veel bisschoppen alleen gehuwde diakens wijdde, juist omdat ze voor seksueel wangedrag vreesden als ze ongehuwden zouden aanstellen. Op plaatsen waar de gewone gelovigen nog iets in te brengen hadden bij de priesterbenoemingen, ging de voorkeur vaak naar gehuwden uit. De meeste kerkvaders zeggen niets over het huwelijk van priesters; maar met name Chrysostomus (ca. 345–407) bericht dat de meeste apostelen gehuwd waren, wat Paulus ook suggereert in 1 Kor. 9:5. (6)

Augustinus

De mening van Augustinus (354–430) is het waard om in dit verband te bespreken. Over priesterhuwelijk zegt hij niets, maar zijn opvatting over seks is van grote invloed geweest. In zijn jeugd had hij de bloemetjes buitengezet. Hij verwekte op zijn zeventiende een zoon bij een concubine met wie hij dertien jaar samenwoonde, namelijk tot zijn christelijke moeder een tienjarig meisje van zijn stand had uitgezocht als toekomstig echtgenote (twaalf was toen de huwbare leeftijd voor vrouwen). Hij zond zijn concubine naar huis, de zoon hield hij bij zich en nam toen meteen een andere concubine. Tamelijk plotseeling sloeg hij daarna om, liet zich dopen op zijn 32ste, en ging als monnik leven.

Hij meende dat 'vleselijke lust' het gevolg was van de zondeval in het paradijs, en dat die lust ervoor zorgde dat bij de conceptie het nieuwe leven in de macht van de duivel was, dus behept met de erfzonde. Dat was zelfs van christelijk standpunt pure speculatie, want daar staat niets over in de Bijbel. Of zou Augustinus schaamtegevoel – zie de vijgenbladeren van Adam en Eva – met lust verward hebben?

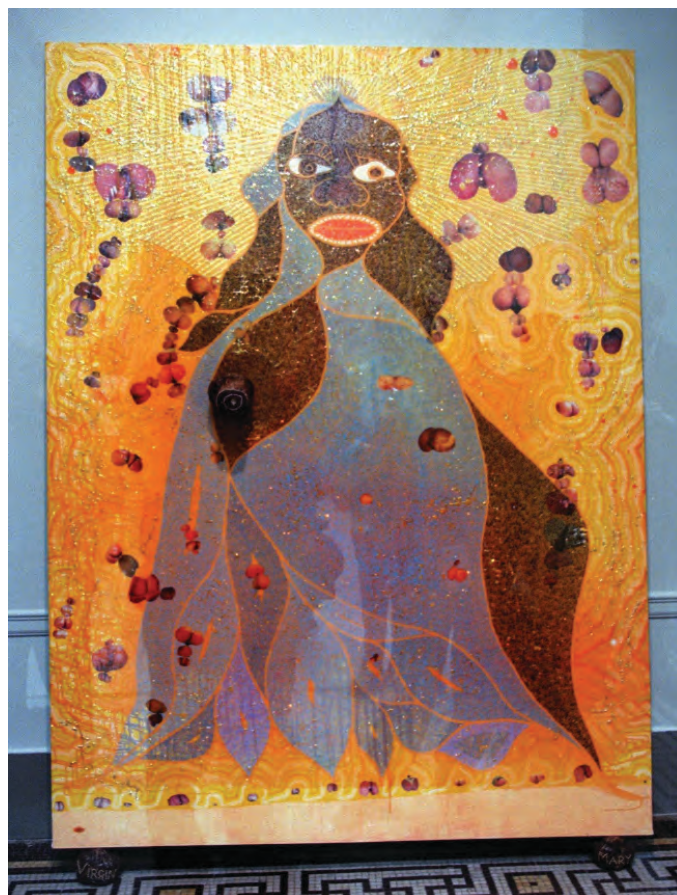
Seks is volgens Augustinus een noodzakelijk kwaad, en alleen acceptabel als kinderen verwekken het doel is. Sommigen van zijn tijdgenoten vonden dat laatste trouwens niet nodig, want er waren al genoeg mensen. Deze onzinnige en wrede leer betekende dat ongedoopte pasgeborenen niet naar de hemel gingen als ze stierven, en dat hield weer in dat kinderen zo snel mogelijk na de geboorte gedoopt moesten worden. Voor religies is het altijd voordelig kinderen zo snel mogelijk in te lijven.

De officiële kerkelijke afkeer van seks uitte zich later niet alleen in celibaatsverplichtingen voor geestelijken. Nog voor het jaar 1000 werd ooit seks tussen gehuwden verboden op woensdag, vrijdag en zondag, alsmede zes weken voor Pasen, Pinksteren en Kerstmis, als de vrouw zichtbaar zwanger is, en ook enkele dagen voor men ter communie gaat. Het was nonnen oorspronkelijk toegestaan het klooster te verlaten en te trouwen, maar in de late middeleeuwen kon er gevangenisstraf op staan als een non dat deed.

Non coeant

Er waren ook wel tegengeluiden, in het bijzonder vond de vierde-eeuwse monnik Jovinianus alle rangen en standen in de kerk maar niks. Er was geen verschil tussen gedoopten onderling, meende hij. Die waren in de hemel allemaal gelijk. Gehuwden en zelfs tweemaal gehuwden waren niet slechter dan maagden, ascetisme was waardeeloos en het onderscheid tussen erge en minder erge zonden was ook onzin.

Jovinianus merkte op dat de Bijbel niets zei over maagdelijkheid van Maria na de bevalling. Nu had Jezus volgens Marcus 6:3 (en Mattheüs 13:55) vier met name genoemde broers en meerdere zussen, en een half dozijn andere plaatsen in de evangeliën reppen ook van broers. Paulus heeft het in zijn brief aan de Galaten over de broeder des Heren en in Handelingen 1:14 is er ook sprake van de broers van Jezus. Volgens Hieronymus was er telkens 'neven' bedoeld, omdat een Aramees woord voor broer ook neef kan betekenen. Alsof al die goddelijk geïnspireerde nieuw-testamentische auteurs geen Grieks kenden!

Controversieel schilderij van de Heilige Maagd (Hip hop Virgin Mary) door Chris Ofili; bij de vervaardiging werd olifantenpoep gebruikt.

De visie van Jovinianus werd opgevat als zware beleddiging van de Heilige Maagd. Jovinianus had veel medestanders, maar we kennen zijn opvattingen alleen uit woedende tirades van Hieronymus. De geschriften van Jovinianus zijn vernietigd.

Uiteindelijk werd Jovinianus op last van de keizer zwaar gepest wegens ketterij en verbannen naar het eiland Boa (het huidige Čiovo in Kroatië). Hij stierf begin 5de eeuw. Een medestander van Jovinianus, Vigilantius, maakte bovendien bezwaar tegen de bijgelovige verering van relikwieën; wonderen daaraan toegeschreven waren volgens hem het werk van demonen. Ook van hem is niets meer bekend dan wat in de scheldkanonnades van Hieronymus staat. De Britse geleerde monnik Pelagius vond de erfzondeleer ook onzin. Zijn volgelingen werden echter na 415 tot ketters verklaard.

In de eeuwen na Nicea worden bepalingen geleidelijk aan strenger, en waar fanatieke monniken de kans kregen, werd gehuwde geestelijken het leven zuur gemaakt. Sporadisch gebeurde dat daarvoor trouwens ook al. Al in 385 schrijft bisschop Siricius van Rome (7) aan een Spaanse bisschop dat priesters geen coïtus met hun echtgenotes mochten hebben (*cum uxoris suis non coeant*). Het jaar daarop herhaalt hij dit in een brief aan de Afrikaanse bisschoppen. Hij stelt het niet als vanzelfsprekend voor en probeert het te beredeneren: priesters moeten te allen tijde gereed zijn om het offer te voltrekken (= mis opdragen) en te dopen, en moeten dus altijd rein zijn. Siricius noemt geen uitspraken van synodes, concilies of kerkvaders.

Benedictijnenabdij bij Melk aan de Donau, Oostenrijk, gesticht in 1089, laatste herbouw van 1746.

Al in 861 merkte Photius, de toen nieuwbenoemde patriarch van Constantinopel, in een brief aan Nicolaas I (paus 858–867) op dat priesters in Rome niet wettig gehuwd konden zijn, terwijl in de oosterse kerk al sinds het concilie van Trullus in 691 het huwelijk van priesters erkend werd, en dat degenen die gehuwde priesters meden, in de oosterse kerk zelfs als ketters werden beschouwd. De westerse praktijk lokte ontucht uit, schreef Photius. Een wijs woord!

Overigens moeten we niet denken dat die strenge bepalingen ook nageleefd werden. In het algemeen duiden voortdurende herhalingen van regels erop dat ze ineffectief zijn; soms worden ze ook ingeleid met de opmerking dat eerdere regels niets hadden uitgehaald. Ongehuwde geestelijken pleegden op grote schaal misbruik en ontucht, en de regels van Nicea werden ook geregeld verscherpt tot ‘helemaal geen vrouwen’ omdat ze tot incest leidden of tot seks met het personeel van inwonende moeder of zuster. Bisschoppen die openlijk gehuwd waren, en soms zelf harems van concubines hadden, waren voornamelijk doende om zichzelf te verrijken op kosten van de kerk, en hun vermogen veilig te stellen voor hun kinderen.

Een bespreking van de invloed van monniken kan niet zonder een woord over Benedictus van Nursia (480–547). Rond 530 stelde die regels op voor monniken, waarvan de belangrijkste was dat de monniken behalve bidden ook nog wat moesten uitvoeren, het befaamde *ora et labora*. De benedictijnse monniken zouden in de

loop der eeuwen uitgroeien tot een rijke en machtige organisatie in het westerse christendom.

Het idee van priesterlijke reinheid en het ontzag voor ascetische monniken waren belangrijke stimuli om het celibaat te bevorderen. Maar die stimuli waren ook aanwezig in de oosterse kerk. Weliswaar moesten daar bisschoppen ongehuwd zijn, maar de gewone parochiegeestelijken moesten zorgen dat ze voor de wijding getrouwd waren, als het even kon met de dochter van een pastoor, wiens parochie ze dan konden overnemen. Voor hen gold slechts de regel ‘geen seks op de dag voor de mis’. Maar er was nog een derde factor die het gedwongen celibaat bevorderde. Dat was de machtigste drijfveer: geld. Dat komt in het volgende deel aan de orde.

Noten deel 2

3. Waarschijnlijk het huidige Granada of daar dichtbij.
4. Een door een concilie of synode gemaakte bepaling heette canon.
5. Artemis werd tijdens het baden verrast door de jager Aktaion, die ze meteen in een hert veranderde, met fataal gevolg.
6. Daar is in het Grieks sprake van adelfè = zuster, wat in die context natuurlijk staat voor ‘medegelovige’.
7. Siricius gedroeg zich bij deze gelegenheid alsof hij het hoogste gezag had in de hele westerse kerk, maar de eerste echte paus was Leo I (440–461).

Wat, als (niet)?

door **Anton van Hooff**

Hoe zou mijn leven gelopen zijn, als niet in het voorjaar van 1956 de hoofdonderwijzer van de katholieke wijksschool persoonlijk aan de voordeur van onze portiekwoning was verschenen om mijn ouders ervan te doordringen dat deze jongen moest doorleren? Nee, niet naar de MULO, maar naar het pas opgerichte lyceum in Rijswijk, het dorp dat grensde aan ons Laakkwartier.

Zo'n ervaring doet me grinniken als ik VVD'ers hoor beweren dat iedereen zijn eigen succes schept. Er zijn gewoon te veel 'toevalligheden' buiten onze macht die de levensloop bepalen. Zonder het genereuze studiebeurssysteem van de jaren zestig, had ik na het gymnasium waarschijnlijk nooit gestudeerd. Uit erkentelijkheid voor de gunstige omstandigheden, de 'gelijke kansen' die de sociaaldemocratie aan 'ons soort mensen' heeft bezorgd, ben ik bijna mijn leven lang PvdA-lid gebleven. Hoogstens kan ik mezelf toerekenen dat ik de geboden kansen optimaal heb benut.

Nog zo'n persoonlijke 'what-if-ervaring' had ik in 1996 toen ik voor gastcolleges in Riga was. Ik zou een studente, op wie ik dolverliefd was geworden, op het centrale tramknooppunt om halftien ontmoeten. Het was Siberisch koud op het open plein en het meisje stapte maar niet uit een van de trams, die maar bleven aanrijden. Moest ik maar niet opgeven? Maar ja, misschien had ze de Engelse tijdsaanduiding verkeerd verstaan en 10:30 uur begrepen. Kleumend bleef ik wachten. En ja, na een uur kwam ze stralend aangelopen. Wat als ik tegen beter weten in niet had gewacht? Dan was zij niet mijn vrouw geworden en hadden we niet drie prachtige binationale, tweetalige kinderen, in de wereld gezet.

Wat als Gorbatsjov?

Achter dit 'wat-als niet?' zit nog een veel groter 'wat als?'. Als de Berlijnse muur niet was gevallen, zou ik in de jaren negentig geen studiereizen naar Midden- en Oost-Europa hebben gemaakt. Dus ook het toeval Gorbatsjov was een factor. Of moest er wel een Gorbatsjov komen?

Deze laatste lijn van redeneren wordt door historici graag gevolgd, de ontwikkeling die zich feitelijk heeft voorgedaan, was onafwendbaar. De Sovjet-Unie was immers een reus op lemen voeten die wel ten val moest komen. Geschiedkundigen zijn sterk in zulke wijsheden achteraf. Maar indertijd wisten de Kremlinologen van niets. Kees van Kooten speelde indertijd met verve de rol van de Oost-Europadeskundige Dr. Clavan, die bij iedere onverwachte gebeurtenis met zijn mond vol tanden stond.

Toeval speelt dus onmiskenbaar een rol, in het individuele leven en in collectief van de geschiedenis. Het klassieke voorbeeld is de neus van Cleopatra. 'De neus van Cleopatra: als hij korter was geweest, zou heel het aanschijn van de aarde anders zijn geweest,' verklaart Blaise Pascal (1623-1662) in *Gedachte* 162. De uitspraak verwijst naar wat de antieke geschiedschrijving beweert: Cleopatra zou na Caesar en Marcus Antonius haar charmes ook op Octavianus hebben geprobeerd, maar hij was afgeknapt af op haar lelijke neus. Inderdaad hadden de Ptolemeëen, getuige de (munt)portretten, vrij prominente voorkevels. Dit familietrekje was net zoals de wanstaltige kinnebakken van Habsburgers wel terug te voeren op inteelt, in het van oorsprong Macedonische vorstenhuis, dat erop gebrand

was door raszuiverheid zich duidelijk van de inheemse Egyptenaren te onderscheiden. Onder deze omstandigheden is het van de gekke dat Netflix komt met een serie waarin Cleopatra een negerin is. Daarmee wordt tegemoetgekomen aan de emancipatoire behoefte van zwarthuidigen. Cleopatra's neus was allesbehalve negroïde, afstammeling als ze was van een vorstenhuis met flinke kokkerds.

De zwarte Cleopatra van Netflix

Cleopatra, Brits Museum

Munt met de neus van Ptolemaios I, stichter van de het koloniale vorstenhuis dat tot Cleopatra drie eeuwen over Egypte heerste.

De neus van Kennedy en der Kaiser

Pascal stelde met zijn uitspraak de ijdelheid (van de uiterlijke verschijning) aan de kaak. Later is de 'neus van Cleopatra' gaan staan voor de wisselvalligheid van de geschiedenis. Wat als Kennedy niet was vermoord? Zou dan de Vietnamoorlog tijdig zijn afgebroken? Opvolger Johnson zat in de dwangpositie niet voor zwak te mogen doorgaan. Welnee, bij overleven van Kennedy was niets veranderd, zo wordt betoogd in *Virtual History* van Niall Ferguson (in 2011 getrouwd met Ayaan Hirsi Ali); Kennedy stak al te diep in het wespenest om zich nog met ere te kunnen terugtrekken. Nooit had hij de hervormingsstrijd kunnen ingaan met een Amerikaanse afgang.

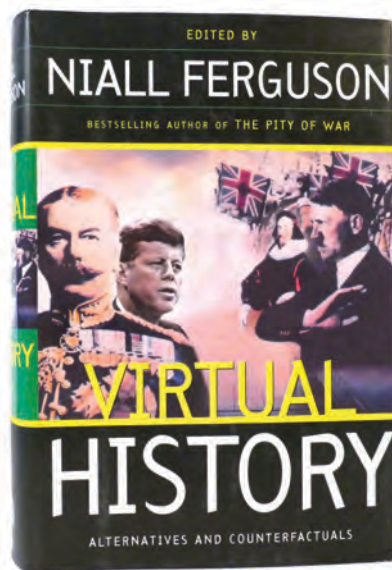
Zo'n nuchtere conclusie geeft vertrouwen in de kwaliteit van het denkspel dat Ferguson en de zijnen bedrijven. De samensteller Ferguson, die ook auteur is van het fascinerende hoofdstuk 'The Kaiser's European Union', legt in een uitvoerige, fraaie inleiding rekenschap af van de spelregels voor virtuele geschiedenis. Het heeft alleen zin waarschijnlijke alternatieve scenario's door te denken. In 1914 overwoog het Verenigd Koninkrijk inderdaad om zich buiten de continentale heksenketel te houden. En het scheelde in 1940 maar een haar of Hitler was Engeland binnengevallen. Maar het heeft geen zin na te gaan hoe de Verenigde Staten er zouden hebben uitgezien zonder spoorwegen.

Het ondoelmatige van tirannenmoord

Van dezelfde ondenkbaarheid is het historisch alternatief dat ik aantrof in een getekende advertentie van vlak na de oorlog, die mijn vader jarenlang als knipsel heeft bewaard.^[1] Bij een afbeelding van een snorrenmans met lok en met kwast stond: 'Als hij Sikkens' lak had gekend, was hij wel schilder gebleven.' Maar het kan wel verhelderend zijn zich af te vragen wat er gebeurd zou zijn als Hitler een succesvol kunstenaar was geworden. Dan had hij zich niet ontwikkeld tot politieke artiest, zoals Sebastian Haffner hem in zijn *Anmerkungen zu Hitler* karakteriseert.

Er zijn zoveel 'wat-alsen' in het verleden. In mijn boek *Tirannenmoord. Van Caesar tot Hitler* laat ik zien dat de gewelddadige dood van een tiran doorgaans niet de verhoopte politieke omslag brengt. Meestal hebben de 'bevrijders' geen maatregelen getroffen voor wat er na de daad moest gebeuren. Brutus en Cassius dachten dat 'vanzelf' de republiek zou worden hersteld. Maar na de dictatuur van Caesar kwam de keizerlijke monarchie van Augustus.

Op 13 maart 1881 (Gregoriaanse kalender) gooiden leden van *Volkswil* (*Narodnaja Wolja*) een doos dynamiet onder koets van tsaar Alexander II. Enkele voorbijgangers werden gedood, de koets kantelde, maar de autocratische keizer bleef ongedeerd. De dader, de bijna 20-jarige student Nikolai Ryssakov, riep toen hij werd overweldigd, de keizer toe: 'Wees maar niet te vroeg blij!' Toen de tsaar uit de koets stapte om de schade op te nemen, wierp een jonge edelman, de student techniek Ignati

Grinwewizki de tsaar een granaat voor de voeten. Nog dezelfde dag bezweken dader en slachtoffer aan hun verwondingen. Opvolger Alexander III, tsaar van 1881 tot 1894, reageerde op de moord van zijn vader met een reactionair bewind.

Maar wat als Hitler op 20 juli 1944...? De groep waarvan Von Stauffenberg de uitvoerende macht vormde, had wel voorbereidingen getroffen in het kader van de operatie Walküre. Misschien had de Wehrmacht het heft in handen gekregen en Himmlers SS uitgeschakeld. We speculeren door: Het Westfront, waar de geallieerden onweerstaanbaar oprukten, zou zijn ingestort. Dat de geallieerden zich dan zouden scharen in een strijd tegen de bolsjewieken, was natuurlijk niet meer dan een illusie van sommige samenzweerders. In

elk geval zouden de terreurbombardementen op de Duitse steden zijn gestaakt, wat naast het staken van de strijd miljoenen mensenlevens had gespaard.

Maar als Hitler...?

Maar zoals Anna Haag in haar onvolprezen oorlogsdagboek al betoogt: er zou een nieuwe dolkstootlegende zijn ontstaan, net als na de Eerste Wereldoorlog. Toen werd beweerd dat het leger te velde ongeslagen had standgehouden, maar een steek in de rug had gekregen door de rode revolutie in het binnenland. Zo zou ongetwijfeld de mythe zijn ontstaan dat de Endsieg zou zijn behaald als Hitler was blijven leven. Nee, de oproepen van de BBC, waarnaar Anna Haag stiekem luisterde, om Hitler te vermoorden, waren misplaatst. Alleen een volledige nederlaag van nazi-Duitsland kon het land weer tot nadenken brengen. Want dat had het verleerd, zoals het citaat dat als titel voor de Duitse uitgave van het dagboek aangeeft: 'Denken ist überhaupt nicht mehr Mode.'

In mei hoop ik plaatsen die Haag eren, te bezoeken. Ook 'Gedenkstätten' van Georg Elser in de buurt van Stuttgart wil ik gaan zien als ik daar, op uitnodiging van

'Oost-Europadeskundige Dr. Clavan'

de regionale Freidenker, verblijf. Elzers aanslag op Hitler, 8 november 1939 in het Münchener Bürgerbräuhaus, zou wel de loop van de geschiedenis hebben veranderd als de Führer niet 13 minuten te vroeg was weggegaan. Op de plaats ter hoogte van dienst sprekerspodium sterven acht mensen, zeven 'alte Kameraden' en een dienaar. 'Ik wilde de oorlog verhinderen,' verklaarde Elser aan zijn verbijsterde moeder. Nu was de oorlog met de overval van 1 september op Polen, al begonnen. Maar misschien waren de Wehrmachtsgeneraals, die huiverig stonden tegenover de voorjaarsveldtocht in het westen, in het machtsvacuüm gesprongen.

Wat als Poetin...?

Mijn *Tirannenmoord* verscheen in augustus 2021, dus ruim voor het begin van de Poetinoorlog – zo moeten we de speciale operatie consequent noemen. In de laatste zinnen van het boek suggereer ik een aanslag op Poetin. Maar wat als een Russische student of militair inderdaad de nieuwe tsaar ombrengt? Net als in het geval Hitler kan alleen een verpletterende nederlaag de val van de tiran en het aanpakken van hervorming teweegbrengen; zo is het na de Krimoorlog (1856), na die tegen Japan (1905) en na de Eerste Wereldoorlog ook gegaan.

Eigenlijk zijn moordaanslagen te toevallige toevalligheden, zowel als ze slagen als wanneer ze gelukken. Veel belangwekkender zijn de gevallen waarin er alternatieven waren en nog meer als die ook overwogen werden. De Britse deliberaties over het al of niet sturen van een

expeditieleger naar Frankrijk aan het begin van Wereldoorlog I zijn zo'n geval.

Wilhelmina als neus van Cleopatra

Ook de Nederlandse geschiedenis heeft een gave casus. Nog maar enkele dagen voor de Duitse inval was een verklaring uitgegeven dat een Oranje nooit en te nimmer het vaderland zou verlaten. Maar op 12 mei vluchtte het erfelijk staatshoofd, tot verbijstering van de bevolking. Wat als ze was gebleven, zoals Christiaan X van Denemarken deed? Dagelijks maakte hij zijn rit te paard door Kopenhagen – niet met de Jodenster zoals de mythe wil – maar in elk geval gaf hij aan bij zijn volk te zijn. Wat als Wilhelmina dagelijks door Den Haag zou zijn gefietst?

Haar vlucht en die van 'haar' regering onthoofdde het binnenlands bestuur. In Denemarken bleef het bestuur intact. In Nederland was het ambtenarencorps achtergelaten met de instructie de bezetter te gehoorzamen. Nou, dat heeft het braaf gedaan, bijvoorbeeld door iedereen te voorzien van een perfect persoonsbewijs, op wens van de bezetter waar van toepassing voorzien van het stempel J. De gehoorzaamheid en naïviteit van Nederlandse ambtenaren heeft zeker bijgedragen aan het beschamende succes van de Shoah in Nederland. Niet voor niets is de discussie over de Nederlandse verantwoordelijkheid onlangs weer opgelaaide.

Na al dit soort historische beschouwingen kom ik bij mezelf terug. Hoe vrij ben ik als ik besef hoezeer omstandigheden mij de koers hebben gewezen? Hoe vaak verzin je niet achteraf voor de buitenwereld de argumenten voor een beslissing die je instinctief allang genomen hebt? Zijn we niet meer dan een autonoom brein, zoals Dick Swaab betoogt? Blaise Pascal – niet mijn favoriete denker, hoor – zegt het zo: 'Het hart heeft zijn redenen die het verstand niet kent.'^[2]

[1] Ik heb bij het archief van Sikkens vergeefs nagevraagd of ze me aan een kopie konden helpen. Het is tekenend voor de opgeluchte atmosfeer van de naoorlogse jaren dat zulke humor mogelijk was. Nu zou er een storm van protest opgaan over de smakeloosheid van die reclame.

[2] Le cœur a ses raisons que la raison ne connaît point.

Het persoonsbewijs van mijn moeder

De vrijdenkers, de *Judenhetze* en Wagner

door **René van Elst**

Wordt gesproken over de jodenvervolgving, dan gaan onze gedachten in eerste instantie naar de periode van 1933 (of 1935) tot 1945, toen de door de nazi's opgeklopte jodenhaat (ik vermijd de dubbelzinnige term antisemitisme) tot een verschrikkelijk einde voor miljoenen mensen leidde. Ook weten we hoe Joden al eeuwen het lijdend voorwerp zijn van vooroordelen, haat, discriminatie en geweld. We weten van de moordpartijen/pogroms in Duitsland, Oost-Europa en het Midden-Oosten, van de onderdrukking van Joden in Spanje en Portugal, van de beperkingen die her en der aan Joden werden opgelegd. Ook toen het ergste geweld was weggeëbt – mag ik veronderstellen dat de Verlichting daartoe heeft bijgedragen? – bleef de jodenhaat als een soort veenbrand doorwoekeren. In het Duitsland van de 19^e eeuw werd die van verschillende kanten aangewakkerd. Ik ben onvoldoende deskundig om u van de ontwikkelingen in die tijd een goed beeld te geven. Ik beperk me tot enkele namen die mij van belang lijken. Er was sprake van iets wat de *Judenhetze* werd genoemd, een woord dat geen vertaling nodig heeft. (Er werd trouwens in die dagen ook gesproken over Judaephobia.) Daar zaten krachten achter als de adel (Junker), de kerken en de Burschenschaften. Veelal werd met de mond beleden dat er geen bezwaar was tegen de emancipatie (gelijkberechtigting) van de Joden. Maar eigenlijk moesten die dan wel eerst assimileren, om tot een volwaardige rol in de staat toegelaten te kunnen worden. Of, om een nu vaker gehoord begrip te gebruiken, integreren.

– het Joodse kapitaal, de Joodse pers – de schuld voor alle problemen in Duitsland. Met zijn status en geliefdheid maakte hij jodenhaat respectabel, ook omdat men dacht dat hij namens keizer Wilhelm I sprak.

Richard Wagner (1813-1883, componist/librettist) publiceerde, tussen het vele wat hij over kunst en muziek schreef, ook af en toe over politiek e.d.. Berucht – en in verband met het volgende interessant – is zijn essay *Das Judenthum und die Musik*. Het werd in 1850 gepubliceerd met als *nom de plume* K. (Karl) Freigedank (!); een enigszins herziene versie verscheen in 1869. De versie van 1869 is te lezen op https://de.wikisource.org/wiki/Das_Judenthum_in_der_Musik_%281869%29; een geannoteerde Engelse vertaling staat op https://hugoribeiro.com.br/area-restrita/Wagner-Judaism_music.pdf. In dat stuk verklaart Wagner de afkeer die volgens hem bij velen bestaat van Joden; het gaat hem speciaal om Joodse componisten en muziek. Ik kan niet beoordelen of hij representatief was voor de jodenhaaters in Duitsland en ik weet niet of hij tot de degenen wordt gerekend die achter de *Judenhetze* zaten, maar hij heeft een aantal standpunten op papier gezet die naar ik aanneem bij velen in die kringen en daarbuiten weerklank vonden. Overigens kreeg hij ook felle kritiek.

Ik verwijs hier naar Wagner omdat ik enkele punten van overeenkomst – maar natuurlijk ook duidelijke verschillen – zie tussen hoe de vrijdenkers in 1883 spraken over Joden en wat Wagner schreef. In het genoemde jaar vond een Internationaal Vrijdenkerscongres plaats in Amsterdam, georganiseerd door De Dageraad. Hoe dat congres verliep kunt u in het volgende nummer lezen. Een van de hoofdpunten van bespreking tijdens het congres was de jodenvervolgving in verschillende landen in Europa. Hoe dacht men daarover?

Ik verwijs hier naar Wagner omdat ik enkele punten van overeenkomst – maar natuurlijk ook duidelijke verschillen – zie tussen hoe de vrijdenkers in 1883 spraken over Joden en wat Wagner schreef. In het genoemde jaar vond een Internationaal Vrijdenkerscongres plaats in Amsterdam, georganiseerd door De Dageraad. Hoe dat congres verliep kunt u in het volgende nummer lezen. Een van de hoofdpunten van bespreking tijdens het congres was de jodenvervolgving in verschillende landen in Europa. Hoe dacht men daarover?

Bekeer ze gewoon tot de vrije gedachte!

Als eerste spreekt hierover de Engelse socialist en publicist **Annie Besant** (1847-1933, later

Enkele toonaangevende lieden

Wilhelm Marr (1819-1904), agitator en journalist, die in 1881 de term 'antisemitisme' populariseerde, verwierp de assimilatiegedachte: hij sprak over een langdurige strijd tussen het *Germanenthum* en het *Judenthum*, die de Joden volgens hem aan het winnen waren door gebruik te maken van de emancipatie die het Duitse liberalisme hengunde. Daardoor zouden zij de Duitse financiën en industrie in hun greep krijgen.

Heinrich von Treitschke (1834-1896), historicus, politiek auteur en lid van de Reichstag, had niet alleen iets tegen Joden, maar ook tegen katholieken, Polen en socialisten. Hij was aanhanger van rassen- en bloedtheorieën en sprak zich meermalen in antisemitische zin uit; van hem komt de uitspraak: "Die Juden sind unser Unglück!"

Adolf Stoecker (1835-1909) was een Luthers theoloog en hofkapelaan. Hij werd wel 'de tweede Luther' genoemd. Hij was onder de indruk van Luthers *Over de Joden en hun leugens* en vond dat een goed christen de Joden moest haten. In 1879 gaf hij in toespraken de Joden

vooral bekend als theosoof). Zij vertelt dat in Engeland sinds enige tijd alle overheidsfuncties en rechtbankzetels voor Joden openstaan. Dat er nog maatschappelijke vooroordelen en problemen zijn, komt hoofdzakelijk doordat de Joden zich zelf tot een afgezonderd volk te midden van hun medeburgers hebben gehouden; zo maken hun voedselvoorschriften het hen onmogelijk om bij christenen aan tafel te zitten. Een vooroordeel tegen hen is ontstaan door hun gewoonte geld te lenen tegen woekerrente. De vooroordelen zijn echter aan het uitslijten. De afzondering moet afnemen door het toenemende aangaan van gemengde huwelijken en door verspreiding van de Vrije Gedachte, waardoor het verschil in gewoonten zal worden opgelost, aldus mw. Besant.

Prof. Büchner (Ludwig Friedrich Büchner, 1824-1899, arts, natuurwetenschapper en filosoof, bekend van zijn boek *Kraft und Stoff*) rapporteert over Duitsland; daar vinden geen geweldadigheden plaats zoals in Hongarije en Rusland, maar vooral sinds de ophitsingen van Stoecker (hierboven genoemd) c.s. is er veel vijandschap. Hoofdoorzaak was ook hier de afzondering. En het woekerbedrijven deed afgunst ontstaan over de rijkdom der woekeraars, hoewel die rijkdom voor een groot deel het resultaat was van "de opmerkelijke nijverheid, geduld en volharding aan het Semitische ras eigen." De tegenzin tegen de Semieten kwam deels uit theologische en deels uit rasvooroordelen voort. De schuld lag bij de christelijke kijk op het maatschappelijk leven.

De heer Morin (André Saturnin Morin, 1807-1888, filoloog, jurist, literator, schreef kritisch over geloof en occultisme) zegt dat er in Frankrijk geen wettelijke belemmeringen zijn voor Joden. Maar er is wel tegenzin tegen Joden en de kerk probeert die aan te wakkeren. Voorspoed in de handel wekt naijver op. De Joden werken met volharding, maar hebben ook fouten als gierigheid en schraapzucht. Hoe meer respect wij tonen, hoe meer wij terug zullen krijgen. De afzondering door eigenaardige gebruiken is het grootste bezwaar. Allengs zullen de vooroordelen wel verdwijnen.

Dhr. Bury erkent dat er ook in België tegenzin tegen Joden bestaat, omdat zij voor een groot deel het kapitaal in handen hebben. Maar zij leiden ook de dagbladen die de tegenzin tussen de burgers trachten tegen te gaan. De clericalen roepen op ten strijde tegen de Joden, maar vinden geen weerklank.

Dhr. Van der Zee (Tjeerd van der Zee, 1849-1912, later burgemeester van Enschedé), burgemeester van Monnickendam (en Katwoude) zegt dat we in Nederland niet weten wat het woord jodenvervolging betekent. Hier is vrijheid voor elke godsdienst en elk geloof. Uit het land der Joden is de christelijke godsdienst gekomen; christenen hebben geen recht om de rechten der Joden te betwisten. Hollanders hebben de plicht de Israëlitische te ontvangen die elders werden verjaagd.

Wat schreef Wagner eigenlijk?

Het artikel van **Richard Wagner** ▼ *Das Judenthum in der Musik* in het 'Neue Zeitschrift für Musik' van september 1850 sloot aan bij eerder in dat blad verschenen artikelen van de musicus en componist Theodor Uhlig (1822-1853), die met Wagner bevriend was. Uhlig schreef dat in de muziek van veel joodse componisten passages voorkwamen die door niet-joodse componisten "als Judenmusik, als ein Gemauschel" werden gekwali-

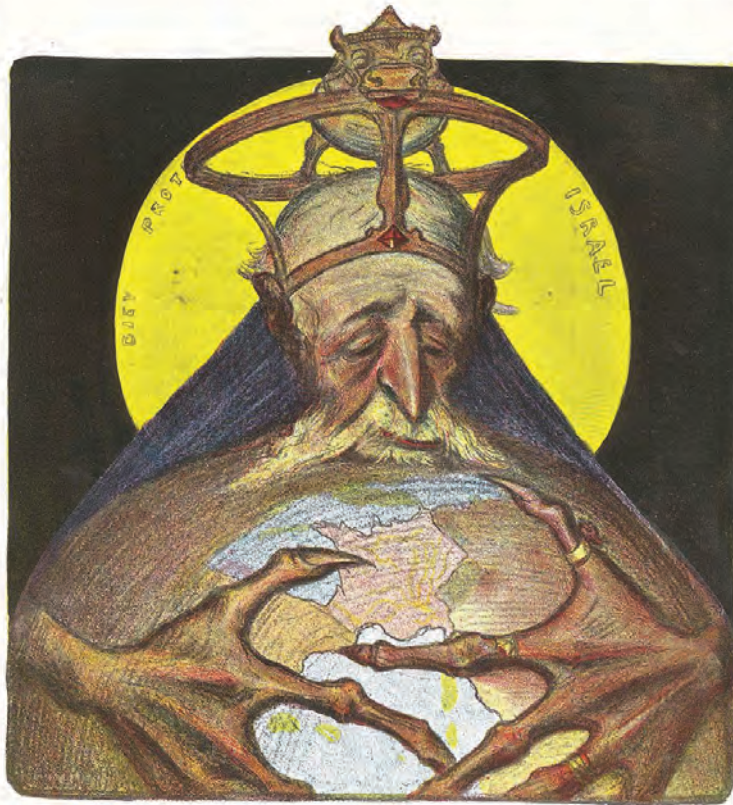
ficeerd. Als beste voorbeeld noemde hij de joodse componist Meyerbeer, in wiens opera *Les Huguenots* volgens Robert Schumann op veel plaatsen een "eigentümlich meckernden Rhythmus" te horen was. Wagner vond ook inspiratie bij een anti-joodse tekst van toneelschrijver en theatermanager Heinrich Laube (1806-1884) over het "afwijkend (fremd)

joods element dat overal in onze cultuur doordringt".

Wagners artikel – waarvan het bestaan bij velen bekend is, maar de concrete inhoud niet – is geschreven in bijna ondoordringbaar Duits; ik licht er – in vrije weergave – enige punten uit. Ik vertaal hierbij het woord 'fremd' (vreemd, anders, buitenlands) steeds als 'afwijkend'.

- De bedoeling is de onbewuste diepe afkeer bij het volk jegens het "jüdisches Wesen" te verklaren, maar dan speciaal met betrekking tot de muziek.
- In de sfeer van de godsdienst zijn de Joden geen vijanden meer en ook in de politiek is er niet echt een conflict. Vanuit liberaal principe is er sympathie voor de emancipatie van de Joden, bij concreet contact met Joden voelt men zich steeds onwillekeurig afgestoten door hun persoonlijkheid en karakter (Wesen).
- In feite is de Jood méér dan geëmancipeerd; hij heerst en zal dat doen zolang het geld aan de macht blijft.
- Joden nemen aan de Europese cultuur en kunst alleen als buitenstaanders deel; zij kunnen niet schep- pen, alleen imiteren. Vooral als zakenman/ondernemer draagt de Jood bij tot een "Verjüdung" van de moderne kunst. Het afwijkende joodse element leidt tot verval van onze cultuur.
- De Jood spreekt wel de taal van het land waarin hij al generaties leeft, maar steeds als een buitenlander die de taal heeft geleerd. De joodse taal klinkt onaangenaam in onze oren: "Geplapper". Daardoor zijn de Joden nauwelijks in staat tot gepassioneerde kunstzinnige uitingen, vooral zang. In zijn uitlatingen is de Jood emotioneel en in discussies ontwijkend.
- De Jood valt ons onaangenaam op door zijn afwijkende on-Europese uiterlijke verschijning.
- De beschouwingswijze van de Joden is te praktisch gericht om beeldende kunstenaars voort te brengen; joodse architecten of beeldhouwers zijn onbekend; of joodse schilders recent iets gepresteerd hebben, moeten kenners maar zeggen.

Rothschild

Französische Karikatur von C. Léandre. 1898

- Hoe zijn Joden er ondanks alles in geslaagd om in de muziek aan de publieke smaak tegemoet te komen? Materiële welstand heeft ertoe geleid dat via beter onderwijs nu de "gebildete Jude" in onze samenleving optreedt, zonder daarmee een echte band te hebben, behalve een financiële, ook al heeft hij zich ontdaan van de opvallende kenmerken van zijn geloofsgenoten. Een onderdeel van de genoten 'Bildung' is de muziek. Maar wat hij op dat gebied voortbrengt is nietszeggend of imitatie. De Jood heeft nooit een eigen kunst gehad en wat ontbreekt is de (Duitse) "Volksgeist" als basis. De enige joodse muziek stamt uit de synagoge: "Gegurgel, Gejodel und Geplapper" en alleen wat daarop lijkt is voor de joodse componist echt begrijpelijk. Dat levert muziek op die op ons kil en onnatuurlijk overkomt, met gebrek aan "menschliche Herzensempfindungen".

Integratie als remedie voor discriminatie

Tot zover enige punten uit Wagners artikel van 1850. Het merkwaardige is dat Wagner in feite weinig problemen had met de persoonlijke omgang met Joden. Daar zijn verschillende voorbeelden van. In 1869 voegde hij aan zijn artikel een stuk toe over wat er aan kritiek en beschuldigingen, vooral van de kant van "das höhere Judenthum", over hem (en de uitgever van het tijdschrift) heen was gekomen, nadat men hem als schrijver van het artikel had herkend. Hij spreekt hierin van een "gegen mich eingeleiteten umgekehrten Judenverfolgung"; er werd hem middeleeuwse jodenhaat toegeschreven en hij had de indruk dat uitvoeringen van zijn werken door Joden werden tegengehouden. Met zijn artikel had hij beoogd de invloed van de Joden op 'onze muziek' te be-

strijden. Hij noemt het jodendom de allermachtigste organisatie van onze tijd. Een belangrijke passage aan het slot luidt: "Of het verval van onze cultuur door een verwijdering met geweld (gewaltsame Auswerfung) van het verstorende afwijkende element kan worden tegengegaan, kan ik niet beoordelen, omdat ik geen weet heb van krachten die daarvoor nodig zouden zijn."

Ik sprak over overeenkomsten en verschillen tussen het artikel van Wagner en de woorden van voor-aanstaande vrijdenkers tijdens het congres. Over muziek van Joden is tijdens het congres natuurlijk niet gesproken. En al evenmin over gewelddadige verwijdering van het 'afwijkende element', die door Wagner toch kennelijk als een soort optie werd gezien, zij het dan een onhaalbare. Maar de sprekers van 1883 zagen de Joden wel als buitenbeentjes. De verantwoordelijkheid voor het feit dat de Joden een afzonderlijke bevolkingsgroep bleven, legden zij bij de Joden zelf. Zolang die er van die buitenissige gewoonten op nahielden zouden zij apart blijven en te maken blijven houden met vooroordelen en erger. Wagner sprak niet over joodse gewoonten, maar over uiterlijk, spraak, omgangsvormen en muziek van Joden als zaken die weerszin op zouden roepen. De vrijdenkers uit Frankrijk en België spreken ook van weerszin ('tegenzin') bij de niet-joden. Daarbij gaat het vooral om geld, immers als pijnpunten voor de niet-joden worden genoemd joodse voorspoed in de handel, gierigheid, schraapzucht en het in handen hebben van een groot deel van het kapitaal. De gierigheid en schraapzucht worden door Morin overigens niet genoemd als vooroordelen, maar als fouten van de Joden; zelf was hij dus niet van vooroordelen vrij. Büchner signaleert in Duitsland ook rasvooroordelen, terecht, zoals we gezien hebben. Hij noemt ook theologische vooroordelen; die zouden volgens Wagner geen punt meer zijn.

Wat het kapitaalbezit betreft: volgens Wagner hebben de Joden zelfs een overheersende positie in de sfeer van de financiën. Woeker noemt hij niet als een probleem, alleen als een historisch verschijnsel. Besant en Büchner spreken ook niet over de woeker als een actueel probleem, maar wel als iets dat tot vooroordeel heeft geleid. Beiden verwachten wel een afname van de bestaande vooroordelen. Opmerkelijk is dat gemeld wordt dat de Belgische dagbladen in handen van Joden zouden zijn en dat die juist een verzoenende rol proberen te spelen. Ook opmerkelijk is dat volgens de sprekers in België en Frankrijk de kerk een kwalijke rol speelt. Waar de verwachting van Besant op berust dat er meer gemengde huwelijken zullen komen, is niet duidelijk. Vermakelijk is dat zij verwacht dat de problemen zullen afnemen als de Joden bezielde worden door de vrije gedachte en dan van hun vreemde gewoonten afstappen. De Joden moeten eigenlijk maar ophouden Joden te zijn...

We mogen wel stellen dat een oplossing van de problemen volgens de sprekers van 1883 vooral van de kant van de Joden zelf zou moeten komen, terwijl het toch de niet-joden waren die de problemen maakten. De gedachte dat tolerantie bij de hele bevolking voor mensen die anders zijn of anders willen leven (binnen de grenzen van het niet-schaden-principe), bevorderd moet worden, kwam niet bij hen op.

Er zijn geen christelijke waarden in onze samenleving

door **Jeroen Janssen**

De afgelopen decennia wordt in beschouwende discussies de Nederlandse cultuur als geheel regelmatig getypeerd als doordrongen van christelijke of joods-christelijke waarden. Met name in verband met immigratieproblematiek wordt de uitdrukking vaak gebezigd door beleidsmakers en zij ligt politici voor in de mond om nieuwkomers in onze samenleving een impuls te geven om zich aan te passen of als barricade tegen de oprukkende islamisering. Dit wekt de indruk dat de Nederlandse samenleving en in breder verband de gehele West-Europese cultuur gebouwd zou zijn op christelijke waarden en normen. Maar is dat zo?

Aan de wortel van deze opvatting ligt het idee dat religies de waarden en normen van een samenleving vormen. Men denkt dan met name aan ethische en sociale waarden en normen. Goed gedrag, lief zijn voor elkaar, elkaar vergeven en eerlijk delen. De waarden en normen van een maatschappij komen echter niet voort uit een van de aanwezige religies, zelfs niet van de dominante variant. De waarden en normen van een samenleving ontstaan en verdwijnen in het maatschappelijk samenspel van allerlei partijen. Ze zijn dan ook niet eeuwig, en veranderen voortdurend. Dat waarden en normen uit de godsdienst voortkomen is een wijdverbreid misverstand en tevens een religieuze gedachte, die helaas door veel mensen, ook niet-gelovigen, gedeeld wordt.

Welke waarden we als de belangrijkste van onze cultuur erkennen is betwistbaar, maar laten we aannemen dat dat zijn: gelijkwaardigheid van alle mensen ongeacht geslacht, afkomst, religie of geaardheid; vrijheid, monogamie, democratie, vrijheid van meningsuiting, individualisme, scheiding van godsdienst en bestuur (Kerk en Staat), en de natiestaat. Deze normen komen niet in de christelijke of joodse godsdienst voor. Die waarden kunnen maar moeilijk samengaan met het christendom en het jodendom of enige andere religie, aangezien in een godsdienst de mens nooit centraal staat en het altijd om goden gaat.

Godsdiensten zijn juist sterk in het onderscheid maken tussen mensen en het onderdrukken van mensen: binnen religieuze gemeenschappen, zoals gemeenten, parochies en dergelijke, heerst vaak een strenge hiërarchie en zijn vrouwen bijna altijd minder dan mannen; overleg is niet democratisch; oplossen van problemen gaat vaak op een autoritaire manier; alternatieve seksuele gerichtheid is verboden; seksualiteit wordt vaak sterk beperkt; er is weinig vrijheid en wie zich niet aanpast wordt uitgestoten. De sociale orde van religieuze gemeenschappen kent vaak grensoverschrijdend gedrag, zoals we in de afgelopen decennia onder andere gezien hebben met het schrijnend kindermisbruik in de Rooms Katholieke kerk. De wettelijke waarden van ons land worden vaak niet in acht genomen binnen religieuze gemeenschappen.

Dit betekent overigens niet dat godsdienst niet normatief is. Godsdienst is net als taal een cultuurverschijnsel en als zodanig normatief. Maar die normativiteit is niet ethisch of sociaal van aard, maar eerder functioneel. Taal heeft regels waar je je aan moet houden. Zo moet je je aan de grammatica houden. Als je wilt zeggen dat je

morgen naar je tante zult gaan, moet je dat niet uitdrukken als: 'Mij was morgen bij ik tante geweest.' Dat schept verwarring en dan begrijpen de mensen je niet goed.

Godsdienst kent ook dat soort normen. In alle godsdiensten gelden de volgende regels: je moet naar de religieuze leider luisteren, hem betalen en geloven in de voorstellingen van de goden, je moet de religieuze handelingen of rituelen uitvoeren en de religieuze verboden respecteren. Dat wil bijvoorbeeld voor het Rooms katholieke geloof zeggen: je moet geloven in god zoals de pastoor dat zegt, je moet bidden en naar de kerk gaan, je moet geld betalen aan de kerk, en je mag geen voorbehoedsmiddelen gebruiken, en moet minder eten tijdens de vasten. En dat is alle normativiteit van religies. Meer is er niet.

De harde waarheid is dat godsdiensten, in tegenstelling tot wat men vaak denkt, wat betreft sociale en ethische normen nogal wat lijken in de kast hebben. En alhoewel

godsdiensten zich graag opwerpen als de behoeders van 'eeuwige waarden en normen', gaan ethiek en religie helemaal niet zo goed samen. Sterker nog, religies zijn geneigd de gemankeeerde orde van binnen de eigen gemeenschap in de gehele samenleving door te voeren. Nog maar drie jaar geleden moest een christelijke minister van onderwijs, Arie Slob, gecorrigeerd worden omdat hij meende dat hij een christelijke school het recht kon toestaan homo's te discrimineren, terwijl dat bij wet verboden is. Het lijkt erop dat religies maatschappelijke normen eerder afbreken dan stimuleren. Religie en ethiek, dat schuurt nu eenmaal.

De Gezondheidsraad komt met achterhaalde adviezen

door *John Vink*

Nog niet zolang geleden is Bruno de Latour overleden, een Franse socioloog. Hij was een van de grondleggers van ANT, de Actor Network Theorie.

De Actor Network Theorie stelt dat een theorie niet per se succesvol is omdat ze waar is, maar omdat ze erin slaagt elementen (mensen, dingen, concepten) met elkaar te verbinden. Allerlei kerken/geloven zijn daar ook een prachtig voorbeeld van. Mannen/vrouwen in prachtige klederdrachten in prachtige gebouwen omgeven met beelden die vertellen hoe je moet leven en wanneer je oorlog moet voeren. Een onware theorie die er succesvol in slaagt om mensen, concepten, gebouwen enz. met elkaar te verbinden tot een geheel. Een open waansysteem van waaruit alles verklaard wordt.

Translatie is nu het proces waarbij wetenschap voorop komt te staan en dingen en concepten in een nieuw verband komen te staan met als gevolg voortschrijdend inzicht. Het blad De Vrijdenker is daar een goed voorbeeld van.

Twee jaar geleden werd ik gediagnosticeerd als diabetes type twee patiënt. Vanaf dat moment ben ik als probleemeigenaar op zoek gegaan naar de juiste levensstijl en ontdekte dat de voedingsadviezen ook onderhevig zijn aan invloeden van mensen, concepten en ideeën die gestoeld zijn op relatief zwakke wetenschap. Actoren zoals de gezondheidsraad, het voedingscentrum, het diabetescentrum, Unilever, Becel, adviseren de regering en geven ons advies inzake wat gezond voor ons is. Huisartsen zijn niet opgeleid in de voedingsleer en volgen de richtlijnen van de officiële instanties evenals de diëtisten.

We gaan echter van 50% overgewicht naar 62% in 2040. Diabetes van gaat van 1186400 naar 1542900 patienten in 2040. (CBS)

Volgens diverse wetenschappers op het gebied van Anti-Aging en Longeviteit bestaan er echter geen ouderdomsziekten maar alleen leefstijlziekten zoals overgewicht, artrose, inflammatie, diabetes type 2, dementie, Alzheimer etc.

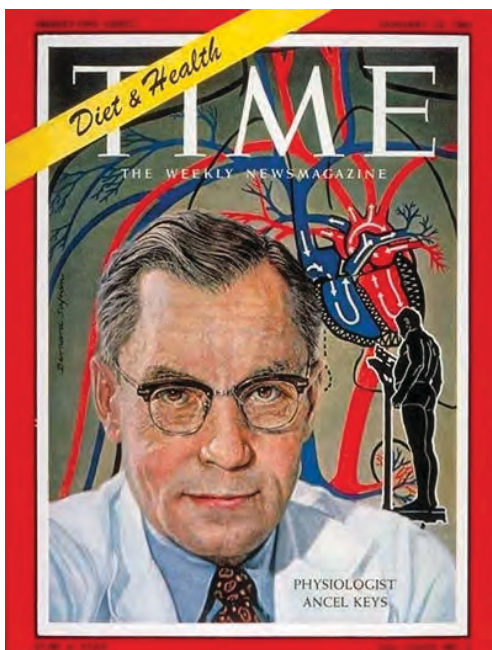
Voor een goede gezondheid zijn er naast het juiste denken, het juiste handelen, bewegen, goede nachtrust en schone lucht het juiste eten in de juiste combinatie en hoeveelheden op de juiste tijden.

"Slechte voeding behoeft medicijnen en goede voeding is als medicijn" luidt de stelling.

De huidige problemen moeten ergens begonnen zijn met **◀ Ancel Keys**, een wetenschapper, die opgemerkt had dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog maar weinig hart- en vaatziekten voorkwamen. Hij vermoedde dat dat kwam door de afwezigheid van verzadigd vet. In 1955 kreeg de toenmalige president van de V.S., Dwight D. Eisenhower, een ernstige hartaanval. De behandelend arts was een volger van Ancel Keys. Verzadigd vet ging in de V.S. in de ban en het overgewicht ging omhoog. Ook hier ging verzadigd vet in de ban. Producten als kaas, boter, vet vlees en worst moesten maar beter niet meer gegeten worden. Verzadigd vet zou leiden tot een hoog cholesterolpeil en de kans op hart en vaatziekten vergroten. Nu zijn er duizenden mensen die medicijnen krijgen om het cholesterol in het bloed te verlagen. Ook als daartoe geen directe aanleiding toe is door cardiale of erfelijke risicofactoren.

Er is geen duidelijk significant verband tussen de consumptie van verzadigd vet en het risico op hart- en vaatziekten of overlijden daaraan. Dat is de conclusie van een analyse van 32 verschillende studies, reviews en meta-analyses, gepubliceerd in

het European Journal of Preventive Cardiology. Het hele internet in Nederland echter staat ramvol met sites die vertellen dat verzadigd vet slecht is voor je systeem. Er is bijna geen dieetgoeroe te vinden die het aandurft om een doorregen runderlap gebakken in roomboter aan te bevelen.

Het Voedingscentrum schrijft: "In onderzoeken wordt keer op keer overtuigend aangetoond dat verzadigd vet je LDL-cholesterol verhoogt, en dit vergroot het risico op hart- en vaatziekten. In de media wordt wel eens onderzoek aangehaald waaruit zou blijken dat verzadigd vet de kans op hart- en vaatziekten niet verhoogt. Maar op deze studies is veel kritiek gekomen door gevestigde wetenschappers." Het voedingscentrum is een volledig door de overheid gefinancierd instituut met 75 medewerkers op het gebied van voedingsleer en telt bijna 150 leden en ereleden.

Foodinaction, een vakblad voor professionals in diëtetiek meldt: Een Engels onderzoek onder 60310 personen kon echter geen significant verband vinden in mortaliteit tussen vleeseters met dierlijke vetten en vegetariërs. De totale mortaliteit was in alle groepen gelijk.

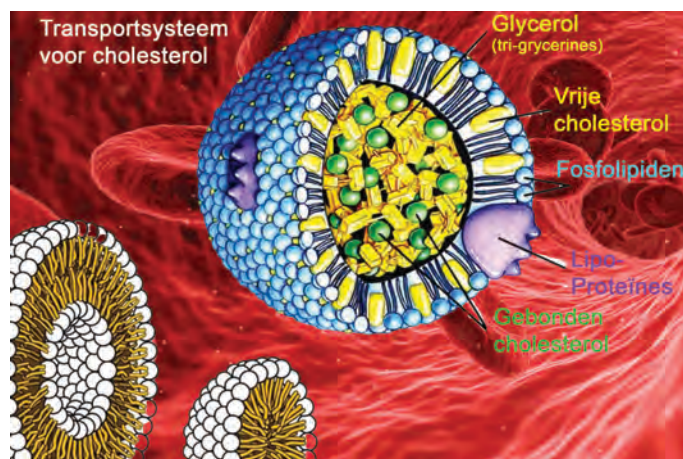

Foodlog, een nieuws- en discussieplatform, meldt: Uit mijn analyse bleek dat de ziektelast door hart- en vaatziekten het hoogste was in landen met een lage consumptie van dierlijke vetten. Een onverwacht effect.

Zo duidelijk is het verband tussen hart en vaatziekten en de consumptie van verzadigd vet dus niet. De theorie, dat verzadigd vet slecht is, is vanaf de jaren zestig erin geslaagd om zich in hoofden en instituties te vestigen.

Vijftig jaar geleden waren hart- en vaatziekten verantwoordelijk voor ruim 37 procent van alle sterfgevallen. Het aandeel hart- en vaatziekten in de totale sterfte is momenteel, met bijna 34 procent, nauwelijks kleiner dan in 1950. (CBS)

Veel zijn we dus niet opgeschoten met alle halvarine en vetarme diëten. Een pijnlijke constatering als je bedenkt hoeveel beter de gezondheidszorg is geworden sinds die tijd. Sinds die tijd slikken er duizenden mensen statines om het cholesterol te verlagen maar dat heeft niet geleid tot minder sterfte door hart en vaatziekten. De problemen zijn nu groter dan ooit. Het aantal mensen met diabetes is sterk toegenomen ook na correctie voor vergrijzing en stijgt nog steeds.

De gezondheidsraad doet er verstandig aan om onderzoeken die negatief verband als uitkomst hebben tussen verzadigd vet en hart- en vaatziekten niet langer te negeren, waarmee allerlei onderzoeken in een nieuw verband kunnen komen te staan. Nu wordt een *plant based diet* met plantaardige oliën gepromoot misschien niet omdat het beste keus voor een gezond leven is maar omdat belangrijke actoren het promoten.

De gezondheidsraad en het diabetescentrum zouden in hun richtlijnen ook "lchf" (*low carb high fat*) dieet op moeten nemen als serieuze leefstijl voor (pre-)diabetici en verzadigd vet niet langer demoniseren.

Inmiddels volgt 12% van de Nederlanders een koolhydraatarm dieet. Ik heb me aangesloten bij deze 12 % Nederlanders. Bij mij is dat ook verzadigd vet, vlees, vis en eieren als basis van mijn voedselpiramide.

Geraadpleegde auteurs/instanties:

David Andrew Sinclair, bioloog.

Sten Ekberg, holistisch dokter

Yvo Sijpkens, internist

Benjamin Bikman, professor of pathophysiology and biomedical scientist

Gezondheidsraad

Diabetescentrum

Dr. David Unwin

Nina Teicholz, wetenschapsjournalist

Dr Paul Mason

CBS Centraal Bureau voor de Statistiek.

Epiloog bij Pasen

door *Jan Willem Nienhuys*

Het paasverhaal is volledig onbetrouwbaar. Je hoeft niet eens buiten de Bijbel te kijken om dat vast te stellen.

Pasen is net geweest, en toevallig kwam ik opmerkingen van Herman Philipse (1) tegen over de ongelooftwaardigheid van het verhaal in de Bijbel. Voor christenen is Pasen de belangrijkste feestdag. Op die dag vierten zij dat Jezus, na te zijn geëxecuteerd op beschuldiging van rebellie, uit de dood verrees. De apostel Paulus beklemtoont dat dit wonder cruciaal is. Immers het christelijk geloof hield toen in dat het einde der tijden en de komst van het koninkrijk Gods nabij waren.

Hoe wist Paulus dat? Wel, Jezus had dat gezegd. Nu waren er in Palestina wel meer messiasen die bevrijding van de gehate Romeinse overheersers nastreefden. Daar liep het doorgaans ook slecht mee af. Waarom zou men Jezus geloven? Paulus zegt dat je Jezus wel geloven moet, omdat die was opgestaan uit de dood. Dat was een garantie dat Jezus' belofte waar was. Maar 'indien Christus niet is opgewekt dan is immers onze prediking zonder inhoud, en zonder inhoud is ook uw geloof' (1 Kor. 15:14).

Op zich is dat een goede redenering. Je kunt met die redenering aantonen dat het niet is gebeurd, omdat dat einde der tijden niet is gekomen. (2) Maar waarom was Paulus er zo zeker van dat Jezus verrezen was? Paulus was pas lang na die beweerde opstanding actief verkondiger geworden. Paulus voert diverse getuigen aan in 1 Kor. 15:6, onder wie 500 personen van wie het merendeel nog leefde. Paulus was de laatste aan wie Jezus verschenen is. Paulus weidt daarna (in vers 35–55) uit over de aard van het verrezen lichaam. Dat is geen stoffelijk en vergankelijk maar een hemels, onvergankelijk lichaam. Dat aardse en het hemelse lichaam verschillen van elkaar als maan en zon.

Pas geruime tijd na de brieven van Paulus verschijnen er verhalen over het leven van Jezus. Daar staat veel meer in, en die vertellen allemaal van vrouwen en engelen bij een leeg graf, in tegenstelling tot Paulus die het slechts heeft over begraven en verrezen op de derde dag 'volgens de Schriften.' De lezer moet maar raden welke Schriften

Wederopstanding van Jezus Christus, Raphael, 1502

hij bedoelt. Zelfs moderne Bijbelannoteerders zeggen daar niets zinnigs over. De evangelieën spreken elkaar allemaal tegen. De tegenspraken op een rijtje:

Geen graf

Om te beginnen was er waarschijnlijk geen graf. Kruisiging was een gruwelijke straf, slechts toegepast op opstandelingen. De doodstrijd van de stakkers duurde dagen, en daarna bleef het lijk nog hangen tot het vergaan was. Weken dus. De vergane resten werden dan opgeruimd. Bewakers zagen erop toe dat familieleden de lijken niet zouden stelen om ze fatsoenlijk te begraven. Volgens alle vier evangelisten stierf Jezus echter al na drie uur. Volgens Johannes mochten de lichamen niet op sabbat aan het kruis blijven hangen, dus niet na zonsondergang op vrijdag. Dat is ongelooftwaardig. Pilatus was een brutaal die zich niets aantrok van Joodse gevoeligheden. (3) Pal voor sabbat een stel rebellen ophangen, zodat hun doodstrijd de hele sabbat zou voortduren, was een uiterst geschikt middel om de Joden goed in te pepen wie de baas was en wat het onvermijdelijke loon van opstandigheid was.

Tegenspraken

Ik bespreek wat de evangeliën te vertellen hebben over begravenis en verrijzenis, telkens in de volgorde waarin ze geschreven zijn: Marcus (ca. 70 of kort daarvoor), Mattheüs (later dan Marcus), Lucas (ergens tussen 80 en 110, met latere correcties), Johannes (ergens tussen 90 en 110). Wat de zogeheten apocriefe evangeliën ervan gebakken hebben laat ik maar weg. (4)

Al deze tegenspraken in de Bijbel zijn allang bekend, en alles bij el-

kaar zijn er wel honderd keer zoveel als in dit verhaal. Dat heeft de christenen nooit gedeerd.

De eerste test of een verhaal, een theorie of een getuigenis wel klopt, is of het intern consistent is, met andere woorden of het geen tegenspraken bevat. Voor die test zakken de evangeliën al.

Graflegging

Volgens de evangeliën werd Jezus met toestemming van Pilatus in een graf gelegd, kennelijk een soort onlangs in rotsen uitgehakte kamer vlak bij het executieterrein. Een grote steen werd voor de ingang gewenteld (Marcus), maar voor de zekerheid werd er nog een Romeinse wacht – kennelijk een groepje soldaten – bij gezet en ook werd het graf verzegeld (Mattheüs). Ook Lucas en Johannes vermelden een grote steen. Volgens Johannes werd het lijk behalve dat het in linnen werd gewikkeld ook nog voorzien van honderd litra (33 kilo) van een mengsel van mirre en aloë, dus een duur soort zalf. Mirre-olie kost tegenwoordig 1000 tot 2000 euro de liter. Niets wordt vermeld over het normale Joodse begrafenisgebruik, namelijk om het lijk te wassen (zoals in Handelingen 9:37) en te scheren. Volgens Handelingen 13:27 was Jezus echter begraven door dezelfde Joden die aan Pilatus hadden gevraagd Jezus ter dood te brengen. Alsof Pilatus een loopjongen van de Joden was. Dit is merkwaardig, want Handelingen is geschreven door dezelfde die het evangelie van Lucas heeft vervaardigd.

Specerijen

Volgens Marcus kochten drie vrouwen specerijen om te zalven op de ochtend na de sabbat, maar volgens Lucas maakten ze die specerijen, onder meer mirre, meteen na de begrafenis klaar. 's Ochtends vroeg na de sabbat gingen de vrouwen naar het graf. Dat staat in schril contrast met wat Johannes vertelt: zalven was echt niet meer nodig na die honderd litra.

Tijd

We moeten maar niet te moeilijk doen over de exacte tijd: omstreeks zonsopgang (Marcus), vlak voor zonsopgang (Mattheüs); vroeg in de ochtend (Lucas); of toen het nog donker was (Johannes).

Wie gingen er?

Wat echt niet klopt, is wie er gingen. Alle vier evangelisten vermelden Maria Magdalena. Maar wie nog meer? Maria, moeder van Jacobus, en ene Salomé (Marcus) (5); alleen de moeder van Jacobus (Mattheüs); de moeder van Jacobus, verder Johanna, waarschijnlijk die van Lucas 8:2, en nog enkele ongenoemde vrouwen (Lucas); niemand anders (Johannes). Bij een paasquizvraag 'Hoeveel vrouwen gingen op paasmorgen naar het graf van Jezus?' zijn dus de antwoorden 1, 2, 3, en meer dan 3 alle vier goed.

Waarom?

Waarom gingen die vrouwen naar dat graf? Volgens Marcus en Lucas om het lijk te verzorgen (zalven volgens Marcus), volgens Mattheüs om te gaan kijken. Johannes geeft geen reden. Geen van de evangelisten vermeldt hoe die vrouwen zich voorstelden om de al dan niet verzegelde steen te verwijderen en hoe om te gaan met de wacht. Bij Marcus vragen de drie vrouwen het zich hardop af. Kennelijk was de steen zo zwaar dat drie vrouwen hem zelfs samen niet van zijn plaats zouden kunnen krijgen. De steen was zeer groot, vermeldt Marcus behulpzaam, evenals het feit (ook bij Mattheüs) dat twee van de drie vrouwen erbij waren geweest toen de steen op zijn plaats werd gewenteld. De latere evangelisten hebben maar wijselijk weggelaten dat de vrouwen zich zorgen over de steen maakten.

Het lege graf

Aangekomen bij het graf zien ze dat de steen al weggeventeld is, behalve bij Mattheüs. Die laat een aardbeving gebeuren. Hij had ook al een aardbeving bij de dood van Jezus die vele graven opende waaruit heiligen kwamen. Voorts laat Mattheüs een engel komen, de bewakers (meervoud) vallen flauw van de schrik, en de grafkamer blijkt leeg. Die was dus al leeg voor de engel kwam, en je vraagt je af hoe een tastbare Jezus dan het graf verlaten had.

Wat nog meer?

Wat zagen de vrouwen nog meer dan een graf zonder lijk? Bij Marcus zat er een jongeling in een wit gewaad in het graf. Bij Mattheüs uiteraard de net verschenen engel, maar die was op die grote steen gaan zitten. Bij Lucas stonden er opeens twee mannen in een wit gewaad naast de vrouwen die net het graf waren binnengegaan. Bij Johannes was er in eerste instantie niemand.

De drie vrouwen bij het graf van Christus, Irma Martin, 1843

Wat de engelen zeiden

Zeiden die engelen nog wat? Jazeker. Volgens Marcus draagt de engel de vrouwen op om het aan de discipelen te vertellen en dan naar Galilea te gaan om Jezus aldaar te ontmoeten. Dat schrijft Mattheüs braaf over van Marcus. Bij Lucas steken de twee engelen een preekje af om de vrouwen aan het verstand te peuteren dat Jezus zelf al lang verteld had hoe het zou aflopen.

En toen?

En wat deden de vrouwen toen? Bij Marcus vluchtten de vrouwen naar buiten, en durfden niets te zeggen, ondanks wat de engel ze had opgedragen, ook al een knullig detail. Heel veel later is aan het

verhaal van Marcus nog een staartje gebreid, maar in de oudste manuscripten ontbreekt dat. Bij Mattheüs gaan de vrouwen subiet weg om het te gaan vertellen, maar ontmoeten meteen Jezus, die ze onmiddellijk herkennen en in aanbidding bij de voeten grijpen. Hij was dus helemaal niet naar Galilea gegaan, maar hij zegt wel dat de discipelen hem in Galilea zullen zien. Volgens Lucas gingen de vrouwen het meteen vertellen, maar werd hun verhaal aanvankelijk voor zotteklap gehouden. Dat vindt Lucas kennelijk een detail dat zijn verhaal geloofwaardiger maakt. Maria Magdalena, die volgens Johannes alleen een leeg graf had gezien, ging Petrus halen. Kennelijk vindt Johannes dat iets pas een feit is als een man het heeft geconstateerd.

Onmiddellijke verschijningen

Hoe en aan wie verscheen de herrezen Jezus? Geen der evangelisten neemt over wat Paulus geschreven had: eerst aan Kefas (Petrus), dan aan de twaalf apostelen, dus inclusief Judas, en dan aan 500 personen tegelijk. Marcus' verhaal was gestopt bij de drie vrouwen die te bang waren om iets te vertellen.

Mattheüs, die net verteld heeft over de ontmoeting van de vrouwen met Jezus, onderbreekt het verhaal even om de inmiddels weer bij hun positieven gekomen wachters iets te laten doen. Die rapporteerden niet aan hun meederen, maar lieten zich omkopen door de hogepriesters om een smoesje over in slaap vallen te vertellen. Hoe die hogepriesters een en ander gingen regelen wordt in het ongewisse

De ongelovige Thomas, Caravaggio

gelaten. Pilatus ook omkopen? Militaire wachten die op hun post indutten, krijgen overal ter wereld met flinke disciplinaire maatregelen te maken, maar bewakers van gekruisigden kregen de doodstraf als het lijkt dat ze moesten bewaken gestolen werd, die kwamen er heus niet af met de mededeling dat ze met zijn allen sliepen.

Mattheüs laat de elf leerlingen inderdaad naar Galilea gaan (een wandeling van ruim 100 kilometer), en daar verschijnt Jezus aan ze.

Lucas moet niets van Galilea hebben. Hij laat op diezelfde dag twee mannen die van Jeruzalem naar Emmaüs liepen (ruim twee uur gaans) een vreemdeling ontmoeten aan wie ze vertellen wat ze van de vrouwen gehoord hebben en dat het graf inderdaad leeg was. Ze krijgen ook een preek en ze herkennen de vreemdeling pas als Jezus als hij het brood met ze breekt. Dan gaan ze weer terug naar Jeruzalem en horen daar dat Jezus is verschenen aan Petrus, en dan verschijnt Jezus opnieuw en toont aan dat hij geen geest is, door eerst de wonden in handen en voeten te laten zien en dan een stuk gebakken vis te eten.

Johannes vertelt dat Maria Magdalena bij het graf was gebleven nadat Petrus weer naar huis was gegaan. Ze ziet eerst twee engelen in het graf zitten die er nog niet waren toen Petrus had gekeken, en dan, buiten het graf, een tuinman, die Jezus blijkt te zijn, en die niet wil dat hij haar vasthoudt. Diezelfde avond verschijnt Jezus aan al zijn discipelen behalve Thomas die er op dat ogenblik niet bij is. Johannes vertelt over nog meer verschijningen, onder anderen aan Thomas die de wonden van Jezus

moet bevoelen (Johannes is ook de enige die het verhaal van de speer vertelt).

Celsus

Overigens werd ook van de wonderdoener **Apollonios van Tyana**▲ (2–98) verteld dat die na zijn dood weer verrees en aan twee leerlingen verscheen die hem bij de hand mochten houden, als bewijs dat hij echt was. Christencriticus Celsus vroeg zich af waarom Jezus alleen aan volgelingen verschenen was. Zou langs gaan bij Pilatus bijvoorbeeld niet effectiever zijn geweest? Daarop kon Origenes alleen maar bedenken dat Jezus voor die ongelovigen te indrukwekkend zou zijn geweest. De almachtige God zou niet kunnen voorkomen dat ongelovigen zich doodschrikken. Het is allemaal zo onlogisch dat het komisch is.

Osiris

Ik denk dat de verhalen suggereren dat in de eerste eeuw vrouwen een belangrijke rol in de vroege kerk speelden, hoewel ze soms niet helemaal serieus werden genomen. De christelijke vrouwenhaat is van later datum.

Het is ook mogelijk dat het motief van de vrouwen die bij het graf komen, overgenomen is van de geschiedenis van de verrijzenis van Osiris. Daar zijn twee versies van, eentje met twee, en een andere met drie vrouwen, die eveneens zelf meenemen. Dat past in het patroon van leentjebuurt bij andere religies spelen.

Hume

Het is duidelijk dat de vier evangeliën flink van elkaar verschillen, en dat de evangelisten weinig moeite hebben gedaan om hun verhalen op elkaar af te stemmen. Het lijkt ook duidelijk dat het hele motief van het lege graf pas na Paulus verzonnen is. De evangelisten vonden dat lege graf overtuigend, dus als het al bekend was toen Paulus zijn brieven schreef, waarom heeft hij dat overtuigende gegeven dan niet gebruikt? Te meer daar de verrijzenis van Jezus een kernpunt van Paulus' verkondiging was. Paulus vertelt trouwens vrijwel niets concreets over Jezus' leven en leringen, wat het vermoeden rechtvaardigt dat er ook helemaal niets bekend was.

Als verslag van de gebeurtenissen zijn de verrijzenisverhalen dus waardeloos. Hume adviseert ons bij verhalen over wonderen na te gaan wat het grotere wonder is: dat het verhaal klopt of dat de getuigen zich vergissen, fantaseren of liegen. In dit geval hebben we zogenaamde getuigen die een halve eeuw of langer na de gebeurtenissen iets opschrijven waarover een jaar of twintig na de gebeurtenissen nog niets bekend was, ze spreken elkaar tegen, en bevestigen zo dat ze allemaal fantaseren. De keuze lijkt simpel. Misschien was dit wel het voorbeeld waar Hume aan dacht.

Noten

1. Herman Philipse, *God in the age of science: a critique of religious reason*. Oxford University Press, 2014, pagina 173–175.
2. De logica gaat als volgt: iemand die uit de dood verrijst, spreekt de waarheid. Veronderstel dat Jezus uit de dood verrees was. Dan sprak hij de waarheid. Jezus zei dat het einde der tijden nabij was. Omdat Jezus de waarheid sprak, was op dat ogenblik het einde der tijden nabij. Het einde der tijden is niet waargenomen in bijna 2000 jaar. Dit is een tegenspraak. De gemaakte veronderstelling dat Jezus verrees was leidt tot een tegenspraak, en is dus niet waar. Dus Jezus is niet uit de dood verrees.
3. Het is niet duidelijk waarom de evangeliën Pilatus afschilderen als iemand die doet wat de Joodse religieuze leiders hem opdragen, en die zich ook nog probeert te drukken, waardoor de Joden de ware schuldigen lijken te worden. Na de vervolging door Nero (64) en de val van Jeruzalem (70) was het natuurlijk verstandig de Romeinen niet tegen de haren te strijken. Ook het conflict met oorspronkelijk Joodse christenen die aan hun traditionele godsdienstige gebruiken wilden vasthouden, kan een rol gespeeld hebben.
4. Meer in Karlheinz Deschner, *Abermahls krächte der Hahn* (1962, ik gebruikte de herdruk van 2015). Philipse citeert de uitgave van 1996. Ook nuttig was C. Dennis McKinsey, *Biblical errancy: A reference guide*. Prometheus Books, Amherst, 2000; 852 pagina's.
5. Salomé wordt verder alleen nog maar genoemd bij Marcus' verslag van de kruisiging.

Prager's Master's Program onder de loep

door **Eelko de Vos**

Evangelisten besteden flink wat geld aan tijdverdrijf dat zij 'studie' noemen. Op de betaalde site Daily Wire, een platform gestart door Ben Shapiro voor allerlei politiek-conservatieve en religieuze redevoeringen, heeft Dennis Prager sinds enige tijd een programma genaamd "the Master's Program". Hierin legt hij vooral uit hoe verdorven de maatschappij wordt zonder religie. Wat houdt dit programma in en welke beelden stuurt Prager hiermee de christelijke gemeenschap in?

Meerdere atheïstische schrijvers, youtubers en podcasts hebben deze serie geanalyseerd – wat door de religieuze volgelingen van Prager natuurlijk nauwelijks gezien of gelezen wordt. De hoeveelheid aan propaganda, misleiding, scheve of zelfs foutieve redeneringen is verbazingwekkend groot. Dit is niet verrassend als je weet dat Ben Shapiro, een sterk rechts-conservatieve, militante en christelijke debater deze website heeft opgericht.

Zelfs gelovigen zouden ergens bij de redeneringen van Prager minimaal een wenkbrauw op moeten trekken, zou ik verwachten. Het tegendeel is waar. Dennis Prager wordt in de religieuze gemeenschap op handen gedragen. Hij doet zich voor als een nieuwe C.S. Lewis, maar is inhoudelijk tientallen malen minder erudiet als deze voorganger. Prager is een self-made denker die met oude clichés uit de christelijke doos probeert richting te geven aan de apologeten van deze tijd.

Prager's standpunten

Om duidelijk te maken waar de fouten bij deze apologet zitten, is het nuttig om twee van zijn meest gebruikte statements onder de loep te nemen.

Ten eerste is Prager een groot voorvechter van het idee dat de maatschappij niet zonder religie kan. Religie geeft de absolute, objectieve morele waarheid. Zonder een god die dit neerzet, heerst er slechts willekeur en is elke waarde een subjectieve waarde. Dat betekent dat het niets waard is. Aldus Dennis Prager.

Is dit zo? Is moraliteit waardeloos als ze niet gestoeld is op een opgelegde structuur, op vooraf bepaalde regels, bepaald buiten onszelf? Feitelijk is dat wat Prager claimt: er is geen algemeen aanvaarde (objectieve) moraliteit binnen een strikt seculiere maatschappij. "If God doesn't say 'love your neighbour like yourself', it doesn't mean a damn thing" en "Natuurlijk kan je denken dat stelen en moorden fout is als je niet in God gelooft. Maar het zijn niets meer dan meningen. Het is niet objectief fout." Klopt het dat stelen en moorden enkel maar fout zijn vanwege een mening in een seculiere maatschappij? En dat we echt een god nodig hebben om algemeen aanvaarde, en misschien zelfs objectieve moraliteit te hebben?

Seculiere moraliteit

Moraliteit op seculiere basis is door veel ongelovige denkers en filosofen al zeer uitgebreid behandeld. Mensen

als Daniel Dennett, Sam Harris ('Het morele landschap') en Peter Singer ('Practical Ethics') hebben dit gedegen vanuit verschillende kanten toegelicht. Toch wil ik graag een van de meest simpele maar – in mijn ogen – krachtige tegenargumenten geven. Voor een discussie met een gelovige die denkt de waarheid in pacht te hebben en net als Prager schernt met objectieve goddelijke moraliteit.

De twee geboden

De basis van moraliteit kan op verschillende manieren seculier neergezet worden. Maar het meest basale eerste gebod voor elk levend wezen is: "Gij zult uzelf behouden." Zelfbehoud. Geen schade oplopen en de dood al helemaal ontwijken. Dit is de egocentrische kant, het "Alles is voor Bassie" alter-ego van een doorgaans lieve kinderclown. Vanuit zelfbehoud zijn er verschillende wegen waarlangs we een persoonlijk seculier wetboek kunnen opbouwen. We kunnen kiezen voor "Iedereen die tegen mij is, sla ik kapot." Maar dit werkt enkel binnen een gemeenschap waar je zeker weet dat je de sterkste bent. Die zekerheid is zeer fragiel.

Daarom is een nuttiger tweede gebod vrij eenvoudig te formuleren: "Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat

ook een ander niet.” Het vergt een basale vorm van empathie, die bij alle zoogdieren, vogels en zelfs behoorlijk wat vissen en insecten aanwezig is.

Rationeel denkende wezens bouwen een gemeenschap op waarin je regels hebt die ervoor zorgen dat je je eigen integriteit het beste kan beschermen. Dat werkt vanuit reciprociteit. Zolang jij de ander beschermt tegen kwaad, zal die jou beschermen. Dit werkt niet alleen op individueel niveau maar ook op groepsniveau. Ajax en Feyenoord zijn aartsvijanden zolang dat kan (zelfbehoud), maar zo gauw Duitsers op Nederlanders gaan schieten zijn deze twee groepen plots innige vrienden: reciprociteit neemt dan de teugels.

Uitzonderingen op de regel van reciprociteit zijn aberraties binnen het systeem van de maatschappij en moeten bestraft worden. Want laten we toe dat je deze regel met voeten treedt, dan valt het vertrouwen in de maatschappij weg en wordt het individu vogelvrij verklaard. En laat dat nou precies niet gewenst zijn.

Dus met twee regels is de basis van een stevig moreel systeem al te bouwen: zelfbehoud en reciprociteit. Geen spatje religie is daarbij nodig. Zelfs discriminatie, misogynie en xenofobie zijn hiermee afgedekt.

Gebodsontduiking

Er zijn uitwegen van deze twee regels, bijvoorbeeld door bepaalde mensen niet als menselijk af te schilderen. Dat is eeuwenlang met de afrikaanse slaven gebeurd: deze werden niet als menselijk maar dierlijk neergezet waardoor uitbuiting geoorloofd werd.

Sterker nog: het werd bijbels gezien zelfs een taak, aangezien Adam de heerschappij kreeg over het dierenrijk. Dus ook over Afrikanen. Een zienswijze die we nu gelukkig afschuwwekkend vinden, maar toentertijd een prima dekmantel was om dit genocidale misbruik goedkeurend toe te knikken.

Maar het moet opvallen dat deze uitweg een stuk geloof bevat dat niet wetenschappelijk onderbouwd kan worden: dat afrikaanse mensen geen mensen zijn. Het is tribalisme ten top en een overtreding van de tweede regel op groepsniveau.

Filosofische tegenwerping

Prager's claim dat er geen objectieve moraliteit is zonder een god spreekt zichzelf ook tegen. Want is Prager's god moreel gezien goed omdat hij objectieve moraliteit omarmt, of definieert deze god wat objectieve moraliteit behelst? Als het eerste punt klopt, staat objectieve moraliteit los van een godheid. Als het tweede punt klopt, dan is moraliteit arbitrair omdat ze ontsproten is uit het brein van deze godheid. Het is even objectief als de moraliteit die ik zelf kan bedenken. Want in het diepst van mijn gedachten, ben ik een god, om Kloos kort te citeren.

Geloof maakt alles beter

Prager gaat nog verder. Hij claimt in deze 'cursus' dat alle positieve effecten van onze huidige maatschappij zoals vrouwenstemrecht en mensenrechten uit het christelijke geloof ontsproten zijn. Ze zijn ontwikkeld in het

Westen, wat een christelijke maatschappij was.

Prager vergeet dan even dat het niet specifiek christelijke voorvechters waren maar dat vooral vrijdenkers, voorlopers van de seculiere denkers, dit hebben gedragen. Hoewel de christelijke katholieke en protestantse kerk, de islam en het jodendom die allemaal vrouwen nog altijd als minderwaardig

zien, hebben vrouwen nu dezelfde rechten als mannen.

Hoewel de katholieke kerk in de Tweede Wereldoorlog tot op het hoogste niveau de nazi's heeft geholpen en toegejuicht bij het 'oplossen' van het 'joodse probleem', zijn er mensenrechten gekomen in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. De grootste voorvechter was Eleanor Roosevelt, een vrouw nog wel – zeker geen priester, rabbi of imam^[1]. Die rechten zijn niet ontstaan vanuit de meest christelijke of anders gelovige bewegingen. Ze zijn ontstaan nadat duidelijk werd wat er in de Tweede Wereldoorlog gebeurd was. Het was initieel een kwestie van legaliteit van rechten rondom vrijheid op het gebied van spiritualiteit, politiek, cultuur, economie en sociale omgeving en de bescherming van het individu. Het was geen bijbels geïnspireerd verhaal dat een messias ons kwam aanreiken.

Pragerganda

Prager heeft nog talloze andere scheve redeneringen in deze "cursus" zitten. Het barst ook van de propaganda, want sterk seculiere maatschappijen worden neergezet als hoe de Nazi's, de Marxisten en de Communisten hun land onderwierpen aan hun grillen. Met een objectieve moraliteit van een bijbelse god zou dat natuurlijk nooit kunnen gebeuren. "Wanneer de maatschappij te seculier wordt, komt het tot een einde", aldus de grote christelijke denker Dennis Prager.

Prager claimt dat een maatschappij niet zonder een god kan, omdat het anders tot een einde komt. Maar wat we zien is het tegenovergestelde. De meest seculiere, vrij-denkende landen zijn het vreedzaamst en hebben het hoogste welzijn.

Religieuze moraliteit moet telkens schreeuwend en schoppend meegesleurd worden, de nieuwe tijd in. Een nieuwe tijd waarin slavernij afgeschaft wordt, ondanks het geloof. Een nieuwe tijd waarin misogynie afgeworpen wordt door mensen die discriminatie op het gebied van geslacht verwerpen, ondanks het geloof. Een tijd waarin indoctrinatie, propaganda en denken met oogkleppen op gezien wordt als slecht en fout, ondanks wat men ons in kerken, synagogen en moskeeën nog altijd probeert wijs te maken. Een tijd waarin vrij-denken en atheïsme gezien wordt als een kostbare verworvenheid. Een verworvenheid waar Dennis Prager's verwerpelijke cursussen niets aan bijdragen.

[1] alhoewel Eleanor wel lid was van de Episcopal Church, die pas vele decennia later vrouwelijke priesters toestond.

Het academisch atheïsme van Herman Philipse

Een onverwacht pleidooi voor vegetarisme

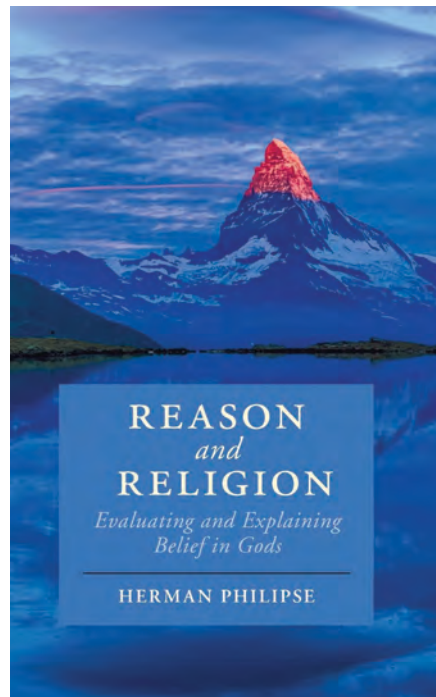
door **Floris van den Berg**

Intellectueel fatsoenlijke mensen die werkelijk iets om de waarheid geven zouden geen positieve religieuze overtuiging met betrekking tot het bestaan van een godheid moeten onderschrijven.
Herman Philipse

‘Klimaatceptici zijn wetenschappelijk volstrekt onverantwoorde gekken. Ten opzichte van hen zou je net zo te werk moeten gaan als ik gedaan heb met mensen die pleiten voor het bestaan van God. Je moet iedere keer hun redeneringen analyseren, en aanwijzen waar ze de mist ingaan, gebruikmakend van wetenschappelijk onderzoek, conceptverheldering en logica. Als ik nog een jonge man was geweest, dan zou ik elke dag lezingen geven over dit onderwerp. Nu moet ik die taak aan anderen overlaten. Ik hoop dat die snel op zullen staan, want de tijd dringt.’^[1] Aldus emeritus-hoogleraar wijsbegeerte Herman Philipse. In zijn werk heeft Philipse zich op twee grote projecten gericht, het ontmaskeren van Martin Heidegger als een charlatan in *Heidegger's Philosophy of Being. A critical interpretation* (1998), en op het ontmaskeren van religie en dus een pleidooi voor atheïsme: ‘Ik denk dat de wereld beter af is zonder godsdienst, omdat godsdiensten een lange – en nog steeds voortdurende – geschiedenis hebben van onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden.’

Niet alleen blijven mensen hardnekkig geloven in zaken waarvoor geen bewijs is, ook blijven ze volhardend proberen wel zulk bewijs te leveren, wat keer op keer faalt. Ook intelligente mensen wijden hun leven aan pogingen tot het formuleren van rationele onderbouwing voor geloof in god. Philipse heeft de nobele, maar ondankbare, taak op zich genomen om de argumenten van de meest slimme en ingenieuze geesten te weerleggen. ‘Ik richt mij daarbij

op filosofische apologeten van de religie, zoals Richard Swinburne en Alvin Plantinga, zelfs als die helemaal niet door veel gelovigen gelezen worden, omdat je probeert de beste verdedigingen van godsdiensten te analyseren en hun werk objectief te bespreken en vervolgens te weerleggen.’ Maar geloof en de wil tot geloven is als het veelkoppige monster van Hydra, zodra je er een kop afhakt, groeien er twee nieuwe koppen aan. De menselijke neiging om zichzelf een oor aan te naaien

blijkt onuitroeibaar. De mens heeft de irritante en hoogst merkwaardige eigenschap om met hulp van intelligentie en (pseudo)rationaliteit zichzelf (en anderen) te laten geloven in zaken waarvoor geen bewijs is. Opvallend is dat het er alle schijn van heeft dat dit spel van de religiefilosofie een mannenaangelegenheid is. Ik ken geen vrouw die zich daarvoor ook maar in het geringste interesseert. In de index en literatuurlijst van het boek *Reason and Religion*.

Evaluating and Explaining Belief in Gods (2022) komen, voor zover ik heb kunnen nagaan, nauwelijks vrouwen voor.^[2] Wellicht in het verlengde daarvan is atheïsme ook vooral een mannenzaak. Ik kan zo tientallen atheïsmeboeken van mannen opnoemen, maar over atheïsme schrijven door vrouwen is zeldzaam, zoals Ayaan Hirsi Ali.

Reason and Religion is een pleidooi voor atheïsme, al komt dat in de titel niet zo duidelijk naar voren. Philipse, die vlijmscherp, analytisch en logisch redeneert, gebruikt het concept van de beslisboom om de argumenten van gelovigen voor het bestaan van god te ontrafelen en te weerleggen. De conclusie van het boek is onomstotelijk: er zijn geen rationele argumenten voor het bestaan van welke god dan ook. Ik citeer eenzelfde conclusie uit zijn essaybundel, *Filosofische polemieken* (2009): ‘De gelovige heeft ofwel onvoldoende nagedacht, ofwel hij geeft bewust zijn redelijkheid prijs.’ (p. 133) Je zou kunnen denken dat deze positie eerder agnostisch is dan atheïstisch, omdat deze in theorie de mogelijkheid open laat voor toekomstig bewijs voor het bestaan van een god. Wanneer er echter logisch en/of empirisch bewijs wordt gevonden en door critici wordt gevalideerd voor het bestaan van god, dan hoeven mensen niet meer in god te geloven, maar kan god voor waar aangenomen worden, net als andere entiteiten waarvoor in de (natuur)wetenschappen empirisch bewijs is. Geloven betekent immers ‘iets voor waar aannemen zonder dat daarvoor bewijs is’. Philipse is een atheïst of, zoals hij zelf zegt, een *universeel* atheïst, want hij richt zijn rationele pijlen niet alleen op de monotheïstische goden van het christendom, jodendom en islam, maar op *alle* godsdiensten die ooit bestaan hebben en op de goden die nog verzonnen zullen worden.

Herman Philipse in 2017; foto van René van Elst

Interdisciplinair

Opmerkelijk is de interdisciplinaire insteek van *Reason and Religion*. Het grootste deel van Philipse's boek handelt over de hedendaagse analytische godsdienstfilosofie, maar hij behandelt ook de sociaalwetenschappelijke theorieën over het ontstaan van religies. Een wellicht ongewenst neveneffect van zijn benadering van de religiefilosofie is dat hij door zijn kritiek de godsdienstfilosofie sterker heeft gemaakt en ook meer aanzien heeft gegeven door er aandacht aan te besteden. Philipse weerlegt weliswaar de argumenten voor het bestaan van god uit de analytische godsdienstwijsbegeerte, maar dat heeft geen effect op de vertegenwoordigers van die stroming. Mensen als Swinburne en Plantinga blijven hun reeds weerlegde standpunten verkondigen en omdat die standpunten ingewikkeld zijn, is het voor de meeste mensen niet helder dat de argumenten niet deugen en zodoende fungeert de analytische godsdienstwijsbegeerte als een vluchtheuvel voor gelovigen die menen dat god rationeel bewezen kan worden. Dat die vluchtheuvel een moeras is zonder vaste grond, zoals Philipse heeft aangetoond, deert hen niet. Ik vraag me weleens af of er überhaupt een argument zou zijn waardoor Swinburne zich gewonnen geeft en atheïst wordt. Ik vermoed namelijk dat in de kern zijn geloof irrationeel is en dat hij, koste wat het kost, moeite zal doen om er een ingewikkelde ra-

tionalisatie voor te blijven verzinnen.

Philipse was lange tijd een veelgevraagd debater in religieuze kringen, want doordat hij de godsdienstfilosofie serieus nam, gaf hij er tegelijkertijd een air van respectabiliteit aan. Mijn eigen houding om gelovigen vooral als malloten te zien en mijn weigering om de nieuwe kleren van de keizer van de moderne godsdienstfilosofie te bestuderen, levert aanzienlijk minder spreekbeurten (en waardering) op. Het atheïstisch oeuvre van boeken van Philipse is een drietrapsraket. De eerste trap zijn de opinieartikelen over atheïsme die Philipse in de jaren negentig van de twintigste eeuw schreef in onder andere *NRC* wat uitmondde in het bondige *Atheïstisch manifest. Drie wijsgerige opstellen over godsdienst en moraal* (1995) en *Filosofische polemieken* (2009). *Atheïstisch manifest* verscheen toen ik Japanologie en filosofie studeerde in Leiden. Ik volgde de atheïsmediscussie, bezocht debatten en lezingen en ik las zijn boek. Vanaf die tijd noem ik mij zonder voorbehoud atheïst. Frappant vond ik dat Philipse geen college over (wijsgerig) atheïsme gaf. Wel heb ik bij hem colleges gevolgd over wetenschapsfilosofie en mondeling tentamen afgelegd over contemporaine wijsbegeerte. Philipse's methode van filosoferen bestaat uit 'nauwkeurige tekstinterpretatie, begripsanalyse en logische ontleding van redeneringen' (*Filosofische polemieken*, p. 13). Naast deze boeken zijn er talloze op

audio opgenomen en bij Home Academy uitgegeven hoorcolleges over deze en meer algemene filosofische onderwerpen. Het moet gezegd worden dat Philipse een ongeëvenaarde redenaar is: scherp, helder, goed gestructureerd, gemakkelijk en wel gearticuleerd. Op YouTube staan debatten over religie met Philipse waarin hij zijn opponent in een intellectuele dubbele Nelson neemt. Om zijn manifest degelijk te onderbouwen publiceert Philipse decennia later de monografie *God in the age of science?* (2012). Dit boek is voor een academisch publiek en is de derde trap van de raket – trap twee volgt later. Het boek *Reason and Religion* staat tussen beide boeken in en is zo de tweede trap. Het is een inleiding in de atheïstische godsdienstfilosofie en wetenschappelijke bestudering van religie (religiewetenschappen).

De waanzin van religie

In 2060, zo luidt de prognose van een door Philipse aangehaald PEW-rapport^[3], zal 87,5 procent van de wereldbevolking religieus zijn. In 2010 is het trouwens ook al 84 procent. Volgens PEW denkt een meerderheid van de Amerikanen dat geloof in god noodzakelijk is voor de moraal. Het duurt even voor het tot me doordringt dat slechts minder dan 1 op de 5 mensen vrij is van religie. Dat hoeft trouwens niet te betekenen dat die ongelovigen netjes binnen de lijntjes van de rede blijven denken; integendeel er zijn nog veel meer irrationele dwaalwegen dan die van religie: complotdenken, klimaatontkenning of alternatieve 'geneeskunde'. De intellectuele overwinning van atheïsme mag dan overweldigend zijn, een baselere oorzaak van de groei van religie is dat de voortplantingsratio van gelovigen hoger is dan van atheïsten. De harde waarheid is dan ook dat intellectuele religiekritiek futiel is. De mensheid is verslaafd aan de waanzin van religie. De rede heeft geen vat op de ontwikkeling van de mensheid als geheel. Gelovige mensen krijgen meer kinderen dan ongelovigen en die kinderen van gelovige ouders worden geïndoctrineerd met het geloof en als het er op jonge leeftijd is ingestampt gaat het er nauwelijks nog uit. Neem de intelligente en intellectuele (door Philipse bestudeerde) religiefilosofen Richard Swin-

burne, D.Z. Phillips, John Cottingham, Paul K. Moser en Alvin Plantinga: de enige reden dat zij zich om god bekommeren is omdat zij met het geloof in god zijn opgegroeid. Zij proberen uit alle macht en krampachtig een rationalisatie voor hun godsdienstwaan te vinden. Al hun wijsgerige inspanningen zijn een voorbeeld van *motivated reasoning*: ze redeneren naar een gewenst standpunt toe.

Philipse komt met een oproep aan gelovigen om zich minder snel voort te planten. *Also sprach Herman Philipse* – geen gelovige zal naar hem luisteren. De stem van de rede, verstopt in moeilijk toegankelijke boeken, verliest het van de roep van het ritueel en de schreeuw van irrationaliteit. *‘Alle religieuze leiders van enige betekenis zouden terughoudendheid in de voortplanting moeten preken in hun gemeenschap.’* (p. 197) – maar, vanuit hun perspectief bezien, is dat geen goede strategie. Het lukt immers maar zelden om mensen tot een bepaalde religie te bekeren, de enige methode die werkt voor religieuze ouders, is om hun eigen kinderen vast te ketenen aan de kluisters van hun religie en het kind het idee te geven dat als ze hun religie waarwel zeggen, ze niet van hun familie houden – met als dreiging sociale uitsluiting of in het geval van islam, de dood. *‘Succesvolle godsdiensten dragen hun leerstellingen van generatie op generatie over, bij voorkeur door kinderen op jeugdige leeftijd te onderwijzen of indoctrineren.’* (p. 3)

Philipse concludeert uit rapporten over geboortecijfers dat, omdat het geboortecijfer van moslims (2.9) hoger is dan dat van christenen (2.6), de moslims de meerderheid zullen krijgen ten opzichte van de christenen. Het serieus nemen van wat gelovigen precies geloven en waarom is absoluut geen overbodige zaak. Wanneer het percentage moslims toeneemt zal dat leiden tot toenevende islamisering, zeker omdat gemiddeld genomen moslims hun geloof serieuzer nemen dan christenen. In (extrem)rechtse kringen wordt gewezen op het gevaar van islamisering en ‘omvolking’ door moslims. Maar hier zien we in een doorwrocht filosofisch traktaat en onderbouwd met feiten (de PEW-rapporten) dezelfde observatie.

Voor gewone zielen?

De precieze taal van analytische wijsbegeerte die Philipse bezigt soms tot academische filosofenpraat. Het is niet dat het niet duidelijk is, maar het is lastig te begrijpen. Hij schrijft niet in postmoderne prietpraat, maar is toch lastig te begrijpen. Enfin, kijk maar of je ziet wat hiermee wordt bedoeld: *An argument to the best explanation of human religious creeds, together with background knowledge of various kinds, yields the conclusion that very probably these creeds are all false, if they are coherent and make any sense, or at least that endorsing them is objectively unjustified, to the extent that they posit the factual existence of a supernatural being.* (p. 4) Oftewel: er zijn wetenschappelijke verklaringen voor het bestaan van religies en er zijn geen goede argumenten voor het bestaan van god. Of nog bondiger: wetenschap kan religie verklaren en god bestaat niet.

In *Reason and Religion* spoort Philipse de lezer om de haverklap aan om zijn academische studie *God in the age of science?* te bestuderen. Dat boek is imposant, maar voor gewone zielen onleesbaar. Ik ben er met de beste bedoelingen aan begonnen, maar het tot in microscopisch detail bestuderen van argumenten uit de godsdienstfilosofie is een filosofisch spel op zich waarin helemaal niemand is geïnteresseerd. Ik citeer een deel van de laatste zin van dat boek *‘the ultimate conclusion of this book is that if we aim at being reasonable and intellectually conscientious, we should become strong disjunctive universal atheists.’* (p. 346) Oftewel: atheïsme is de noodzakelijke positie voor redelijke mensen. Philipse gaat, zijdelings, in op de rol van filosofen: *‘Het is een van de voornaamste taken van filosofen [...] om een alomvattend wereldbeeld te ontwikkelen dat kennistheoretisch gerechtvaardigd is; hun taak is niet beperkt tot empirisch onderzoek.’* (p. 23) Veel (academische) filosofen en wetenschappers menen dat er geen harde tegenstelling is tussen wetenschap en religie. Ik denk dat dit standpunt niet wordt ingegeven na zorgvuldige overweging van argumenten, maar ‘om de lieve vrede te bewaren’ en om tolerant over te komen. Dit is echter een misconceptie van tolerantie: wetenschap – als de zoektocht naar betrouwbare

kennis – moet juist niet-tolerant zijn tegenover falende kennisclaims. Wie streeft naar waarheid moet intolerant zijn tegenover onwaarheden. Je kunt gelovigen als mens respecteren en hun godsdienstbeoefening tolereren, maar dat moet niet verward worden met de tolerantie en respectvolle begening van hun opvattingen, dan is het juist laakbare lankmoedige intellectuele laksheid. Philipse is hierover helder: *Als men de wetenschapsbeoefening in de breedste zin van het woord omschrijft als het menselijk zoeken naar waarheid met geldige waarnemingsmethoden en bronnen [...] dan volgt daaruit dat wetenschap elk onderschrijven van godsdienstige geloofsovertuigingen uitsluit.* (p. 41-42).

Hij legt dit nader uit door erop te wijzen dat er voor wetenschappelijke kennisclaims degelijk empirisch bewijs is, terwijl dat bij religieuze kennisclaims niet het geval is. Voor

in zijn boek *Filosofische polemieken* neemt Philipse een uitspraak op van Bertrand Russell uit diens *Sceptical Essays*: *‘Geloven dat een stelling waar is, is ongewenst als er geen enkele grond is voor de aanname dat die waar is.’* Deze uitspraak kan gezien worden als het motto van Philipse. Een toepassing daarvan is: *‘Nooit moet men iets louter op gezag of autoriteit aanvaarden, zelfs niet op eigen gezag.’* (*Filosofische polemieken*, p. 46)

Opwarming

Veruit de meest opvallende passage uit het boek *Reason and Religion* is die over de opwarming van de aarde.

Philipse noemt de door mensen veroorzaakte opwarming van de aarde *'de grootste morele uitdaging waar de mensheid nu voor staat'* (p. 117) en hij roept uit als een *cri de coeur* *'de mensheid zou er verstandig aan doen elke verdere mondiale opwarming te voorkomen.'* (p. 119) Het staat buiten kijf dat dit zo is. Het meest recente IPCC-rapport van maart 2023 stelt immers dat groot-schalige, drastische en onmiddellijke actie noodzakelijk is om door mensen veroorzaakte klimaatverandering te beteugelen. Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties António Guterres spreekt over dit rapport de verontrustende woorden: *Dit rapport is een klarenstoot voor uiterst snelle klimaatinspanningen door elk land en elke sector op korte en lange termijn. Onze wereld heeft klimaat-actie nodig op alle fronten: alles, overal, tegelijk.* Daarom roept Philipse bij herhaling op dat religieuze

leiders hun volgelingen moeten oproepen om hun geboortecijfer terug te dringen.

Na de oproep van Philipse aan religieuze leiders volgt een tweede boodschap, nog steeds aan de religieuze leiders, namelijk om met het oog op catastrofale gevolgen voor het milieu geen vlees meer te eten. Interessant is dat Philipse zich hier pragmatisch betoont. Hij spoort gelovigen niet aan tot atheïsme, maar hij roept gelovigen op zich te bekeeren tot vegetarisme (wat uit milieu- en dierethische overwegingen beter veganisme zou zijn). Het is behoorlijk onverwacht om in een filosofisch

boek over atheïsme een pleidooi voor vegetarisme tegen te komen

In *Reason and Religion* geeft Philipse een analyse van religie die erop neerkomt dat religieuze kennisclaims onhoudbaar zijn en dat de invloed van religie op moraal kwalijke kanten heeft, inclusief het hoge geboortecijfer dat een probleem vormt voor de klimaatcrisis. 'Ik maak mij grote zorgen over de opwarming van de aarde. Iedereen zou dat moeten doen! De Nederlandse regering zou hier het voortouw moeten nemen, omdat ons land overstroomd zal worden: de CO₂-uitstoot moet zo snel mogelijk naar nul. Mensen beseffen niet wat voor ramp er op ons afkomt.' (*Trouw*)

Het helpt allemaal niks

Philipse richt zich voornamelijk op de intellectueel sterkste verdedigers van religie, de natuurlijke theologie. Deze vorm van religiefilosofie probeert argumenten voor het bestaan van god te vinden die zowel voor gelovigen als voor ongelovigen acceptabel zijn. Filosoof Paul Cliteur^[4] zou stellen dat dit een poging is om de argumenten in moreel Esperanto, dat wil zeggen in een taal die voor iedereen toegankelijk is, te formuleren. Deze natuurlijke theologie beroept zich dus niet op goddelijke openbaringen (zoals de Bijbel) of wonderen, maar puur op (zogenaamde) rationele argumenten. Philipse weerlegt al die argumenten één voor één en laat er geen spaan van heel. Hij geeft de hedendaagse apologeten van god van katoen.

Ook wijst Philipse op allerlei wetenschappelijke theorieën over hoe religie is ontstaan en welke sociopsychologische rollen ze vervult. Maar wat dan? Als dit de diagnose van religie is dat er geen deugdelijke argumenten voor geloof in god zijn, hoe moeten we dan verder? Philipse roept enkele malen gelovige leiders op om hun volgers te manen minder kinderen te nemen. Maar is dat een afdoende afhandeling van religie in de wereld? Wat zou er effectief gedaan kunnen worden om te voorkomen dat onware en ongefundeerde religieuze kennisclaims zo alomtegenwoordig zijn en blijven? In de atheïstische literatuur, inclusief die van het nieuw atheïsme, wordt vooral geageerd tegen religie, maar wordt er weinig aandacht besteed aan wat er gedaan zou kunnen wor-

den en door wie. In mijn boek *Hoe komen we van religie af?* heb ik daar een poging toe ondernomen. Ik behandel zeventien strategieën om, binnen een liberaal raamwerk, van religie af te komen. Belangrijk is om te voorkomen dat kinderen van jongs af aan religieus geïndoctrineerd worden. Een manier om dat (deels) tegen te gaan is door het verplicht stellen van algemeen seculier onderwijs en dus het bestaan van religieuze scholen onmogelijk te maken. Er dient – zolang religies nog maatschappelijke betekenis hebben – onderwijs over religie gegeven te worden zonder initiatie in een bepaalde religie.

Waar Philipse zijn pijlen richt op de meest rationele apologeten van god in een zeer academische setting, heb ik mij in mijn boek *De olijke atheïst* gericht op het verzamelen van argumenten die mensen in het dagelijks leven geven voor het geloof in god. Al die apologieën voor religie heb ik vervolgens geanalyseerd en weerlegd. Degene die meent dat er dan nog de mogelijkheid van logisch verfijnde apologetiek bestaat uit de hedendaagse natuurlijke theologie, die verwijst ik door naar Philipse. Er is nog steeds geen enkel bewijs voor god; alle mogelijke nieuwe argumenten zijn weerlegd. Het helpt allemaal niks. Religie woekert voort al heeft Nederland zich behoorlijk van de kluis-ters van religie weten te bevrijden. De islam beweegt echter weer de andere kant op, weg van vrijheid, weg van de rede.

Heel duidelijk over wie wat zou moeten doen om religie te bestrijden, is Philipse niet, althans niet in zijn Engelstalige boeken over religie. In zijn opiniërende artikelen neemt hij wel stelling. Zo is hij een tegenstander van theologie als wetenschap en pleit hij ervoor om op universiteiten geen theologie in het curriculum op te nemen (wel religiewetenschap), is hij tegenstander van religieus onderwijs en is hij een voorstander van algemeen seculier onderwijs, is hij tegenstander van het (religieus) verzuiilde omroepsysteem, is hij voorstander van het Franse model van laïcité waarbij er een strikte scheiding is van religie en staat en de staat religieus neutraal is; onderdeel daarvan is een verbod op opzichtige religieuze symbolen (i.e. hoofddoeken) op scholen: 'De

school moet elk kind dan ook beschermen tegen groepsdwang en een neutrale atmosfeer scheppen, waarin jongeren zich met een zekere sereniteit kunnen ontwikkelen tot zelfstandigheid.' (*Filosofische polemieken*, p. 114).

Over populatiegroei redeneert Philipse als volgt: hoe meer mensen op aarde, hoe meer CO₂ uitstoot en hoe meer en hoe sneller de aarde opwarmt, religie maakt dat mensen zich meer voortplanten, ergo, religie is een obstakel voor de oplossing van het klimaatprobleem. In argumentaties over religie redeneert hij uiterst zorgvuldig en in detail. Hoewel ik het met zijn standpunten over klimaat en populatiegroei eens ben, weerlegt hij niet de tegenargumenten zoals die in de literatuur te berde worden gebracht. Philipse ziet de toekomst somber in, niet alleen als het gaat om de groei van het percentage gelovigen. Toch telt hij zijn zegeningen: 'Ik benadruk vaak dat wij in de gelukkigste tijd van de mensheid leven. Onze generatie in Nederland is geboren na de ramp van de Tweede Wereldoorlog, en wij gaan dood voordat de klimaatverandering echt toeslaat en de zeespiegel zo ver

gaat stijgen dat Nederland niet meer bestaat.'

Tot slot het standpunt van Philipse over geloof: 'Kennistheoretisch gewetensvolle en goed geïnformeerde mensen zouden geen religieus geloof moeten onderschrijven, als zij hun zoeken naar de waarheid tenminste serieus nemen.' Voor de duidelijkheid voegt Philipse er nog aan toe: '*Derhalve zouden zij een religieuze verklaring van bijvoorbeeld de oorsprong van de biologische evolutie op aarde moeten afwijzen.*' (p. 60). Er is geen gaatje over voor god. Want die bestaat niet. Maar dat is aan dovemansoren gericht. Hopelijk is het werk van Philipse in 2060 ook nog te krijgen, want dan is het nog meer nodig dan nu. Maar waarom staat dit in een boek over religie? Had Philipse niet beter een boek over de ethiek van klimaatverandering kunnen schrijven?

[1] Interview met Herman Philipse door Yoram Stein in Trouw, 5 april 2022.

[2] In de omvangrijke bibliografie van Reason & Religion tel ik drie vrou-

wen: Elizabeth Anderson, Karen Armstrong, Lizzie Wade.

[3] Het onafhankelijke Amerikaanse PEW Research Center doet opiniepeilingen en onderzoekt demografische trends.

[4] Filosoof Paul Cliteur is net als Philipse een prominent atheïst en onder andere medeauteur van het Atheïstisch woordenboek. Waar Philipse zich ontwikkelt richting klimaat-activist, beweegt Cliteur zich de andere kant uit door zich vierkant achter Forum voor Democratie te scharen die een klimaatsceptisch standpunt aanhangt en agressief uitdraagt. Hoe kan het dat deze filosofen die zich allebei aangetrokken voelen tot de Verlichting, die streven naar kritische rationaliteit en die nauwkeurig argumenteren en wetenschap serieus nemen, zo diametraal tegenover elkaar zijn komen te staan? Het is Cliteur die ergens een intellectuele dwaalweg is ingeslagen. Cliteur noemt wetenschappers en filosofen die de wetenschappelijke consensus van de IPCC-rapporten opstellen 'true believers.' Hier stopt de filosofie en begint de psychologie.

De vertalingen van Engelse teksten zijn van René van Elst.

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *Het spook van Woke*.

Bart Collard (1988) heeft een master Opsporingscriminologie (NL) en een master Contraterrorisme (Israël) afgerond. Hij schrijft over ecohumanistische onderwerpen. Werkt aan de Universiteit Leiden aan een proefschrift over terrorisme en religie. Secretaris van De Vrije Gedachte sinds 2022.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde Sociologie en (deels) Rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i., opmaker a.i.; donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oudvoorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Je hebt gewonnen, Galileëër*.

Jeroen Janssen (1957) heeft zowel doctoraal Theologie (godsdienstwetenschappen) als doctoraal Sociale Wetenschappen alsook een kandidaats Oosterse Talen en werkte achtereenvolgens in het onderwijs, de onderwijsbegeleiding, een jongerencentrum en bij de COA.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

John Vink (Leiden 1950) Psychiatrie B Verpleegkunde, Orthopedagogiek, 20 j. leiding Forensische Psychiatrie/SGA, eigen bedrijf filtermateriaal voor lucht en water.

Eelko de Vos (Den Haag 1971) is een kubernetes cloud-engineer, ex-bestuurslid van de Stichting SF Report en de Stichting Hoogbegaafd! en heeft aan de TU Delft gestudeerd met als afstudeerrichting Kunstmatige Intelligentie.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden